RYTŲ AUKŠTAIČIŲ PIETINĖS TARMĖS MORFOLOGIJA

(Daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis, veiksmažodis)

K. MORKŪNAS

Šis darbas yra prieš keletą metų (1961) apie Pabáisko, Pašilės (Ukmergės r.), Čiõbiškio, Gélvonų, Músninkų, Viesų̃ (Širvintų̃ r.) apylinkių tarmę (tiksliau – šnektą) parašytos monografijos dalis. Pirmoji monografijos dalis, kurioje aprašyta tarmės fonetinė sistema, taip pat detaliau nurodytas tarmės plotas ir ribos, yra paskelbta anksčiau[1]. Pora mažesnių straipsnių paskelbta ir iš morfologijos. Šiame darbe jau skelbti dalykai nekartojami, būtinais atvejais tiktai nurodoma ankstesnės publikacijos.

Svarbiausias dėmesys skiriamas tarmės morfologijos sistemai, tarminių duomenų pateikimui, o nuo jų kilmės platesnių aiškinimų dažniausiai atsisakoma. Taip elgiamasi tiek dėl vietos taupymo, tiek ir dėl to, kad daugelio lietuvių kalbos tarminių morfologijos reiškinių (jų tarpe būdingų ir rytų aukštaičių pietinei tarmei) kilmė jau gana plačiai nušviesta kai kuriuose pastaraisiais metais išleistuose kapitaliniuose veikaluose[2].

DAIKTAVARDIS

1. Bendrosios pastabos

Giminė. § 1. a) Vyriškosios giminės daugiausia yra vadinamieji *(i)a*-kamieniai daiktavardžiai, pvz.: *dúgnas*, *gůolis*, *ŝvėčis* ~ *svėčias*, *žvirb̂lįs* ~ *žvirblỹs*. Į *(i)a*-kamienius iš dalies arba visiškai yra perėję ir negausūs *i*, *(i)u* bei priebalsinių kamienų vyriškosios giminės žodžiai, pvz.: *uñglis* ~ *añglis*, *vagìs*; *dungùs* ~ *dangùs*, *sůnas* ~ *sūnùs*, *sůkčis* ~ *sùkčius*; *akmuõ*, *pemuõ* ~ *piemuõ*, *tešmuõ* (dar plg. §§ 13–16).

Vyriškosios giminės asmenis gali reikšti ir paskiri *(i)o*-, *ė*-kamieniai daiktavardžiai. Daugiausia tai yra asmenvardžiai, pvz.: (vardai) *ůleksa* „Aleksas“, *vínca* „Vincas“, *zìgma* „Zigmas“; (pavardės) *avižà* ~ *Avižà*, *důda* ~ *Dūdà* (|| *důdas* ~ *Dūdas*, plg. *dudaĩ* ~ *Dūdaĩ* „kaimo pavadinimas“), *gineikà* ~ *Gineikà*, *vegelẽ* ~ *Vėgėlė̃*. Šių kamienų vyriškosios giminės bendriniai žodžiai yra reti, pvz.: *barẑdìla* ~ *barzdylà*, *dẽde* ~ *dėdė̃*.

[1] Žr. „Lietuvių kalbotyros klausimai“, t. 3, Vilnius, 1960, p. 5–59. Be to, ten (p. 5–6) paaiškinta ir fonetinė transkripcija, kuria pateikta tarmės fonetika. Šiame darbe tarmės morfologijos duomenys iš esmės pateikiami ta pačia transkripcija.

[2] LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Lietuvių kalbos gramatika, t. I, Fonetika ir morfologija (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis), Vilnius, 1965; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija (Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija), Vilnius, 1966; Chr. S. Stang, Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen, Oslo – Bergen – Tromsö, 1966, ir kt.

b) Moteriškosios giminės daiktavardžiai yra *(i)o-*, *ė-*, *i*-kamieniai, pvz.: *galvà*, *sáuje* ~ *sáuja*, *katė̃*. Į šiuos kamienus paprastai yra perėję ir buvę priebalsinių kamienų moteriškosios giminės žodžiai, pvz.: *ausìs*, *duktė̃* (dar plg. §§ 11, 12, 16).

c) Vadinamųjų bendrosios giminės daiktavardžių yra nedaug. Kiek gausesnę jų grupę sudaro tik *o* kamieno žodžiai, pvz.: *dv̊ėsna*, *dvõkla*, *dž̃ůsna* ~ *džiūsnà*, *ĝnůsa* ~ *gniūsà* „kas negreitas prie darbo“, *gvõša* „vėpla“, *kemerė̃kla* „kas nerangus, nevikrus“, *kerė̃pla*, *kevérza*, *k̃nůrza* „suniurėlis“, *lepéiza* „drimba“, *ńůrna*, *pikčůrna*, *ráira* „niektauza, plepys“, *snůda* ~ *snūdà* „snaudalius“, *susnà* (|| *sůsna*), *šv̊ėna* „kas švėnoja (daug kalba)“, *vėpla*, *žõpla*.

Kitų kamienų pasitaiko tik paskiri žodžiai, kuriais kartais apibūdinamas tiek vyriškos, tiek moteriškos lyties asmuo, pvz.: *galvõčis* ~ *galvõčius* „kas turi gerą galvą, yra protingas“ *(jisaĩ dìdelis galvõčis; anà gerà galvõčis)*, *gudrõčis* ~ *gudrõčius (takõ gudrõče neabgáusi; nebůk tõke gudrõčis)*; *gerklõnas* „kas pratęs smarkiai rėkti, bartis“ *(jisaĩ tõks gerklõnas; tõį bõba tõke gerklõnas)*; *ackalůnas* ~ *atskalũnas (jisaĩ tõks ackalůnas pazdãre; anà tõke ackalůnas || ackalůne– nenõri su niėku gimiñůotis)*, *pėrejunas* ~ *pėrėjūnas (tasaĩ vaĩkas tĩkras pėrejunas; tõį mergà tõke pėrejunas || pėrejune)*; *rekŝnĩs* ~ *rėksnỹs (beŕnõkas – rekŝnĩs, a meŕĝõte bůva da didėŝne rekŝnĩs || rekŝnė̃)*; *pĩlůŝke* ~ *pliùškė* „niektauza“ *(anà tõke pĩlůŝke; neklausĩk ků tàs pĩlůŝke || pĩlůŝkis šnėka)*, *ŝkrėŝne* ~ *skrẽsnė* „apskretėlis, -ė“ *(anà tõke ŝkrėŝne; jisaĩ tõks ŝkrėŝne || ŝkrėŝnis)*, *žniplála* ~ *žnyplẽlė* „kas menkas, nedidelio ūgio“ *(mõtina tõke žniplála; ků jisaĩ padarìs tõks žniplála)*.

Tarmės bendrosios giminės daiktavardžiai daugiausia yra priesagų vediniai; priešdėlių vedinių ir sudurtinių žodžių pasitaiko tik vienas kitas, pvz.: *patérška* „plepys, -ė“, *naktĩbalda*.

Bendrosios giminės daiktavardžiais paprastai reiškiama neigiama pažiūra į kalbamąjį asmenį.

Skaičius. § 2. Be vienaskaitos ir daugiskaitos, senosios kartos žmonių kalboje dar pasitaiko ir dviskaitos formų. Tačiau ir senoji karta tas formas yra išlaikiusi ne visų kamienų ir ne visų linksnių. Kiek dažniau vartojamas tiktai *(i)a*-kamienių daiktavardžių dviskaitos galininkas, einąs kartu su *du* ar *abu(du)*, pvz.: *du kartù atãlake* (~ *atàlėkė)*; *k̃aũlam pa dù kůošiku umpĩlaų* „kiaulėms po dvi pintines įpyliau“; *abù maišù nupiŕka; pa dù pė̃du dėda; àž dù rõzu žėnijiųs* „aš du kartus tuokiausi“; *atãveže peŕ dìen dù vežimù; áns narė̃je, kàd abůdu vaikù paįiñtumem; péŕnię dù cañtnaŕu gavaů* „pernai du centnerius gavau“; *pa dù rubĩù makė̃je; vežikam dãve pa dù padeĩù (~ puodeliù)*. Dar retesnės yra *o*-kamienių daiktavardžių dviskaitos galininko formos, pvz.: *dv̊i dìeni láukių* (~ *láukiau*); *piŕka dv̊ì kapì agurku; dv̊ì vagì įišvãre*. Kitų kamienų šio linksnio dviskaitos formų visiškai negirdėta.

Sustabarėjusiuose posakiuose (pvz., kai kuriuose priežodžiuose) dar pasitaiko ir viena kita dviskaitos vardininko forma, pvz.: *abù galù tõku; saldù kaĩp dù medù; sù durnù – dù turgù, sù plikù nė̃r kõ pė̃stis*.

Vis dėlto ir vyresniosios kartos tarmės atstovai (nekalbant jau apie jaunimą) vietoj minėtų dviskaitos formų daugiausia vartoja daugiskaitą, pvz.: *dù kartùs buvaů; abù maišùs nupiŕka...*

Dviskaitos liekanomis laikytinos ir dabar vartojamos daugiskaitos *(i)a* kamieno naudininko, *(i)o*, *ė*, *i*, *u* kamienų naudininko ir įnagininko formos be

-s[3], pvz.: (naud.) *daržám, mẽdžem ~ mẽdžiam;* (naud., įn.) *galvóm, sáujem ~ sáujom; katẽm, žẽmem ~ žẽmėm; ausím, ugním; pelúm.* Šių linksnių daiktavardžių, kaip ir kitų linksniuojamųjų kalbos dalių, formos su *-s* tarmėje nevartojamos.

§ 3. Tarmėje, kaip ir lk., yra daiktavardžių, kurių vartojamos arba tiktai vienaskaitos, arba tik daugiskaitos formos, pvz.:

a) vienaskaitiniai: *pienas, penẽlis ~ pienẽlis, malìs ~ molỹs* „molis"; *báila ~ báilė, kulẽ ~ kūlẽ* „javų kūlimo metas; kuliamieji javai"; *įẽdelas* „ėdalas", *pẽnelas* „maistas, pašaras"; *snaudulìs ~ snaudulỹs, graudulìs ~ graudulỹs; gerùmas, kuntrùmas ~ kantrùmas; jaunumẽ, mažumẽ; jaunâtve ~ jaunãtvė, senâtve ~ senãtvė; baltâžemis, jedžemìs ~ juodžemỹs* „juodžemis"; *papjúte ~ papiũtė* „papiūtis", *pripratìs ~ pripratỹs* „pripratimas", *sùopratis* „supratimas, supratingumas";

b) daugiskaitiniai: *kailineĩ ~ kailiniaĩ, kailiñùkai, kailiñòkai; dalìbas ~ dalýbos, radìbas ~ radýbos; spaudìklas ~ spaudỹklės* „riešutų spaustukai"; *žabòkliį ~ žabõkliai; krẽkenas ~ krẽkenos, rietenas ~ rietenos, sẽlenas ~ sẽlenos, smãgenas* „smegenys", *svaĩgenas ~ svaĩgenos* „svaiginys"; *muštìnes ~ muštỹnės, žudìnes ~ žudỹnės; pelaseĩ ~ pelėsiaĩ, plakeseĩ ~ plėkėsiaĩ* „plėkai", *rudeseĩ ~ rūdėsiaĩ* „rūdys", *dúmtuves ~ dùmtuvės, karštùves ~ karštùvės* „karštuvai", *skerstùves ~ skerstùvės; ataudaĩ, įìš(i)edas ~ ìšėdos, nùobaigas ~ núobaigos, nùosedas ~ núosėdos, paĝrẽpstas ~ pagrẽbstos* „pagrėbstai", *pâkritas ~ pãkritos, pražvâlgas ~ pražvâlgos.*

Linksnis. § 4. Be literatūrinėje kalboje vartojamų linksnių, tarmėje dar yra einamasis vidaus vietininkas (iliatyvas). Šio linksnio formos atstoja lk. prielinksninę konstrukciją *į*+galininkas.

Apie linksnių galūnes, būdingas vieno kamieno ar tam tikros grupės kamienų žodžiams, kalbama toliau. Čia minėtini tiktai visiems kamienams bendri dalykai, būtent:

1. Dgs. šauksmininko formos visada sutampa su dgs. vardininku.

2. Vienoda yra visų kamienų daiktavardžių (ir kitų linksniuojamųjų žodžių) vietininko bei iliatyvo formų daryba.

a-kamieniai daiktavardžiai vns. vietininko galūnėje visur turi balsį *-i* (< *-*ė́n*) ~ *-e* (plg. § 6), o kitų kamienų formos yra sutrumpėjusios (§§ 7—16). Visų kamienų dgs. vietininko formos Mùsninkų, Širvintų apylinkėse turi balsį *-e* (*laukùose, šakòse*), o Gélvonų, Pabáisko apylinkėse — balsį *-i* ~ *-e* (*laukùosi, šakòsi*). Dgs. vietininko formos be galinio balsio tarmėje pasitaiko labai retai, pvz.: *laukùos, šakòs*[4].

Visų kamienų vns. iliatyvas baigiasi *-n* (plg. §§ 6—16). Dgs. iliatyvo formos ne visame tarmės plote vienodos. Rytinėje ir pietinėje dalyje — Graužiėčiai, Krikštėnai, Viėsos, Kaimynėliai, Juknónys — dažniausiai vartojamos formos su *-na*, pvz.: *kapùosna, sáujesna ~ sáujosna.* Čiõbiškio, Mùsninkų apylinkėse vietoj jų arba greta jų dar yra ir tokios dgs. iliatyvo formos, kaip: *kapùosnan, rãtasnan, šakòsnan, širdìsnan* ar (rečiau) *juknanìsan ~ Juknonýsan, smailiùosan ~ Smailiúosan, žãšlesan ~ Žãsliuosan.* Gélvonų, Pabáisko apylinkėse daugiausia vartojamos dgs. iliatyvo formos

[3] Plg. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 405.

[4] Plačiau apie tarmės dgs. vietininko formas žr. K. Morkūnas, Iš rytų aukštaičių tarmių daugiskaitos inesyvo formų istorijos, kn.: Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida, Vilnius, 1964, p. 145 tt.

yra: *kapůosin*, *rãtasin*, *šakõsin*, *širdisin* (padarytos jos iš dgs. vietininko formų, pridėjus prie jų *-n* pagal vns. iliatyvą).

Tą pat būtų galima pasakyti ir dėl visų kitų linksniuojamųjų kalbos dalių vietininko ir iliatyvo formų postpozicijų bei jų paplitimo.

Kamienas. § 5. Tarmėje *(i)u* ir priebalsinių kamienų daiktavardžių bėra tik liekanos. Į kitus kamienus pereina ir tam tikrų grupių *i*-kamieniai žodžiai. Dėsningas daiktavardžių kamienų mišimas geriau išryškės „Linksniavimo" skyriuje (§§ 11–16). Čia paminėsime tik atskirus žodžius, tarmėje turinčius kitą kamiengalio balsį, negu lk. Pvz.:

a kamieno: *vikas*, dgs. naud. *vikám*, gal. *vikùs* (: lk. *vìkis*);

ia kamieno: *klúmpis* (: *klùmpė*), *reikalis* ~ *reikalỹs* (: *reĩkalas*);

o kamieno: *káima* (: *káimas*), *krèklà* „gegnė", dgs. naud. *krėklam* ~ *krẽklom*, gal. *krèklàs* ~ *krèklàs* (: *krẽklas*), *mõtera* (: *moterìs*), *rietkas* ~ *rietkos* dgs. (: *rietkas*);

ė kamieno: *abelẽ* ~ *obelẽ* (: *obelìs*), *gire* ~ *gìrė* (: *girià*), *ilẽ* ~ *ylẽ*, dgs. naud. *ilẽm* ~ *ylẽm*, gal. *ìlas* ~ *ýles* (: *ýla*), *palẽ* ~ *palẽ* (: *palà*), *skalẽ* ~ *skolẽ* (: *skolà*), *spìrge* ~ *spìrgė*, dgs. naud. *spìrgem* ~ *spìrgėm*, gal. *spìrgis* ~ *spìrges* (: *spìrgas*), *uškalẽ* ~ *užkalẽ*, dgs. naud. *uškalẽm* ~ *užkalẽm*, gal. *ùškalas* ~ *ùžkales* (: *ùžkalas*), *võge* ~ *võgė* (: *võgis*, *-io*).

2. Linksniavimas

a kamienas

§ 6. Tarmės *a*-kamienių daiktavardžių galūnės nuo lk. daugiausia skiriasi tik fonetiškai: vns. vard. [*půod-*, *vaĩk-*]*-as* ~ [*púod-*, *vaĩk-*] *-as*, kilm. *-a* ~ *-o*, naud. *-ai* ~ *-ui*, gal. *-u* ~ *-ą*, įn. *-u* (*-ù*) ~ *-u* (*-ù*), viet. *-i* (*-ì*) ~ *-e* (*-è*), šauksm. *-i* ~ *-e*; dgs. vard., šauksm. *-ai* (*-aĩ*) ~ *-ai* (*-aĩ*), kilm. *-u* (*-ũ*) ~ *-ų* (*-ũ*), gal. *-us* || *-as* (*-ùs*|| *-às*) ~ *-us* (*-ùs*), įn. *-ais* (*-aĩs*) ~ *-ais* (*-aĩs*). Vns. iliatyvo nekirčiuota galūnė visada tariama *-an* ~ *-an* (*půodan*), o kirčiuota – dvejopai: *-añ* ir *-añ*, pvz., *miškañ* || *miškañ* (dažnesnė, rodos, yra *-añ*).

Kai kurių *a*-kamienių daiktavardžių (daugiausia asmenvardžių) vns. šauksmininko formos turi dalelytę *-ai*, pvz.: *jõnai* ~ *Jõnai*, *pėtrai* ~ *Pẽtrai*; *augũnai* ~ *Augũnai*, *juzėnai* ~ *Juzėnai*; *bìtinikai* ~ *bìtinykai* || *bìtiniki*, *tėvai* || *tėvi*. Daugiaskiemenių žodžių vns. šauksmininko formos gali ir visiškai neturėti galinio balsio ar dvibalsio, pvz.: *dõbil*, *šùñuk* ~ *šùniuk*, *uñtan* ~ *Añtan* (|| *untãnai* ~ *Antãnai*).

Dėl dgs. naudininko žr. § 2, dgs. vietininko ir iliatyvo – § 4.

ia kamienas

§ 7. Tarmėje *ia*-kamienių daiktavardžių vns. vardininko kirčiuota galūnė *-is* turi ilgą balsį (*bralis* ~ *brolỹs* „brolis", *kelis* ~ *kelỹs* „kelias", *malis* ~ *molỹs* „molis", *smelis* ~ *smėlỹs*, *žvirìs* ~ *žvyrỹs* „žvyras"), o nekirčiuota – trumpą (*briedis*, *peĩlis*, *žõdis*). Be to, vns. vardininko galūnė *-is* fonetiškai atitinka ir lk. *-ias*, pvz.: *švėčis* ~ *svẽčias*, *vėjis* ~ *vėjas*. Afrikatos rodo, kad šią galūnę turėjo ir *jáučis* „jautis", *mėdžis* (|| *mėdis*).

Tarmės vns. kilm. galūnė *-e* fonetiškai atitinka lk. *-io* (pvz., *bróle* ~ *brólio*), naud. *-ii* ~ *-iui*, gal. *-i* ~ *-į* (*bróli* ~ *brólį*) ir *-ią* (*švėči* ~ *svẽčią*, *vėji* ~ *vėją*), įn.

-'u[5] (*-'ù*) ~ *-iu* (*-iù*), il. *-in* (*-iñ*) ~ *-in* (*-iñ*); dgs. vard., šauksm. *-iį* (*-eĩ*) ~ *-iai* (*-iaĩ*), kilm. *-'u* (*-'ū*) ~ *-ių* (*-iū̃*), gal. *-is* (*-ìs* || *-'ùs*) ~ *-ius* (*-iùs*, pvz.: *brólis* ~ *brólius*, *ŝvečis* || *ŝvečùs* ~ *svečiùs*), įn. *-iįs* (*-eĩs*) ~ *-iais* (*-iaĩs*).

Vns. vietininko galūnę lemia kirčio vieta: nekirčiuotą galūnę turinčios formos baigiasi *-iį* ~ *-yj* < *-yje* (*sûriį* ~ *sûryj*, *vẽjiį* ~ *vẽjyj*), o kirčiuotą – balsiu *-y* (*malĩ* ~ *molỹ* „molyje", *ŝmelĩ* ~ *smėlỹ* „smėlyje"). Dėl dgs. vietininko ir iliatyvo žr. § 4.

Vns. šauksmininkas, turintis nekirčiuotą galūnę, baigiasi *-i* (*ŝriedì*), o kirčiuotą – balsiu *-y* (*arklĩ* ~ *arklỹ*). Daugiaskiemenių *ia*-kamienių vns. šauksmininkas dažniausiai turi galūnę *-iu* ~ *-iau*, pvz.: *artójiu* ~ *artójau*, *kasẽjiu* ~ *kasẽjau*, *ĥreivaruñkiu* ~ *kreivarañkiau* || *kreivaruñki*, *vaikůpalaikiu* || *vaikůpalaiki*. Rečiau galūnę *-iu* gali turėti ir dviskiemeniai žodžiai, pvz.: *jáučiu* || *jáuti*, *ŝvẽčiu* || *ŝvetĩ*. Šalia dažnesnės žodžio *bralìs* vns. šauksm. formos *bralĩ* kartais pasitaiko ir *bralaũ*.

Dėl dgs. naudininko žr. § 2.

o kamienas

§ 8. Daugumas tarmės *o*-kamienių daiktavardžių linksnių galūnių yra tos pačios, kaip ir lk. (skiriasi tik fonetiškai): vns. vard. [*-lǒv-*] *-a*, [*šak-*] *-à*, kilm. *-as* (*-ǒs*) ~ *-os* (*-õs*), naud. *-ai* ~ *-ai*, gal. *-u* ~ *-ą*, il. *-an* (*-ǒn*) ~ *-on* (*-õn*); dgs. vard., šauksm. *-as* ~ *-os*, kilm. *-u* (*-ū*) ~ *ų* (*-ū̃*), gal. *-as* (*-às*) ~ *-as* (*-às*).

Vns. įnagininkas nuo lk. skiriasi morfologiškai pakitusia galūne, plg. tarmės vns. įn. *lǒvaį*, *šakaĩ*. Galūnė *-aį* kildintina iš *-uj* ~ *-ąj*. Ši galūnė visiems *(i)o*-kamieniams vardažodžiams apibendrinta pagal moteriškosios giminės įvardžių vns. įnagininką, pvz.: *anúj* ~ *anąj* || *anaĩ* „ana", *šitúj* ~ *šitąj* || *šitaĩ* „šita" (apie šias įvardžių formas dar žr. § 42 ir 15-tą išnašą). Ilgesnėmis (dvibalsinėmis) galūnėmis yra pakeistos ir visų kitų moteriškosios giminės linksniuojamųjų žodžių (taip pat ir kartais pasitaikančių *o*- bei *ė*-kamienių vyriškosios giminės daiktavardžių) vns. įnagininko paprastosios galūnės[6], plg. §§ 9–12, 16c, 25, 26.

Vns. vietininko galūnė yra sutrumpėjusi: *-aį* (*-ǒį*) ~ *-oj* (*-õj*). Dėl dgs. vietininko ir iliatyvo žr. § 4.

Vns. šauksmininkas greta formų su galūne *-a* kartais turi ir formas su *-a*. Pirmosios (pvz.: *gálva*, *meřga*) yra senesnės: jų galinis *-a* < *-ă*, o antrosios (*galvà*, *mergà*) – atsiradusios pagal vns. vardininką.

Dėl dgs. naudininko ir įnagininko žr. § 2.

io kamienas

§ 9. *io*-kamienių daiktavardžių galūnės yra tokios pat, kaip ir *o*-kamienių (žr. § 8), tiktai po *j* ar suminkštėjusio priebalsio tarmėje jos yra dar daugiau fonetiškai pakitusios. Ypač yra pakitusios nekirčiuotos galūnės, plg.: vns. vard. [*sáuj-*]*-e* ~ [*sáuj-*]*-a*, [*vaĺdž-*]*-è* ~ [*valdž-*]*-ià*, kilm. *-es* (*-'ǒs*) ~ *-os* (*-iõs*), naud. *-iį* ~ *-ai* (*-iai*), gal. *-i* ~ *-ą* (*-ią*), įn. *-iį* (*-iĩ*) ~ *-ąj* (*-iąj*), viet. *-iį* (*-'ǒį*) ~ *-oj* (*-iõj*), il. *-in* (*-'ǒn*) ~ *-on* (*-iõn*), šauksm. *-i* ~ *-a* (*-ia*); dgs. vard., šauksm. *-es* ~ *-os* (*-ios*), kilm. *-u*(*-'ū*) ~ *-ų* (*-iū̃*), naud. ir įn. *-em* (*-'ǒm*) ~ *-om* (*-iõm*), gal. *-is* (*-ìs*) ~ *-as* (*-iàs*), viet. *-esi* /

---

[5] Tvirtapradės priegaidės ženklelis, rašomas kairėje balsės pusėje, rodo, kad tas balsis yra supriešakėjęs, o prieš jį einantis priebalsis suminkštėjęs.

[6] Plačiau apie tas tarmės vns. įnagininko formas žr. K. Morkūnas, Įvardžiuotinių būdvardžių iekanos rytų aukštaičių pietinėje tarmėje, „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai", serija A, t. 2(7), 1959, p. 198 tt.

-ese (*-'ósi/-'óse*) ~ *-ose* (*-iõse*), il. *-esin/-esna/-esnan* (*-'ósin/-'ósna/-'ósnan*) ~ *-osen /-osna/-osnan* (*-iósen/-iósna/-iósnan*).

Poros *io*-kamienių daiktavardžių vns. vardininkas baigiasi *-i* < *-ī*: *maîtì*, *patì* „žmona".

ė kamienas

§ 10. Daugumas tarmės *ė*-kamienių daiktavardžių galūnių yra tos pačios kilmės, kaip ir lk.: vns. vard. [*kárv-*] *-e* ~ [*kárv-*] *-ė*, [*kat-*] *-ė̃* ~ [*kat-*] *-ẽ*, kilm. *-es* (*-ės*) ~ *-ės* (*-ẽs*), naud. *-iį* ~ *-ei*, gal. *-i* ~ *-ę*, il. *-in* (*-ėn*) ~ *-ėn* (*-ẽn*); dgs. vard., šauksm *-es* ~ *-ės*, kilm. *-'ų* (*-'ū*) ~ *-ių* (*-iũ*), gal. *-is* (*-ìs*) ~ *-es* (*-ès*).

Dėl vns. įnagininko galūnės *-iį* (*-iẽ*) žr. § 8.

Vns. vietininko galinis balsis yra nukritęs. Galūninio kirčiavimo formų dažnai nukrinta ir *-į* (~ *-j*), pvz.: *pamiškė̃* „pamiškėje", *ukmerg̃ė̃* „Ukmergėje", *ževė̃* „žievėje", bet sakoma (rečiau) ir su *-į*: *pamiškė̃į*, *ževė̃į*. Negalūninio kirčiavimo formų *-į* visada išlieka, pvz.: *kóšiį* ~ *kõšėj*, *ůpiį* ~ *ùpėj*, *žẽmiį* ~ *žẽmėj*. Dėl dgs. vietininko ir iliatyvo žr. § 4.

Seniausia vns. šauksmininko forma, reikia manyti, yra su galiniu balsiu *-i*, atsiradusiu iš trumpojo *-e*, pvz.: *kárvi*, *kåti*, *låpi*. Forma su *-e* (*-ė̃*), pvz.: *katė̃*, *kárve*, *låpe* ~ *lãpė*, yra nauja, atsiradusi pagal vns. vardininką. Šalia *kåti*, *katė̃* kartais pasitaikanti forma *kåte*, greičiausiai, yra kontaminacinė iš dviejų pirmųjų.

Dėl dgs. naudininko ir įnagininko žr. § 2. Daiktavardžio *katė* dgs. vardininko, naudininko ir įnagininko formos kartais vartojamos ir su *i*-kamienių galūnėmis: vard. *kåtis* ~ *kãtys*, naud., įn. *katím*.

Po sukietėjusio *l ė*-kamienių daiktavardžių galūnės, ypač nekirčiuotos, daugeliu atvejų visiškai sutapo su *o*-kamienių galūnėmis, plg.: vns. vard. [*sául-*] *-a* ~ [*sául-*] *-ė*, [*pel-*] *-ẽ* ~ [*pel-*] *-ẽ*, kilm. *-as*, *-ės*, naud. *-ąį*, gal. *-u*, įn. *-ąį*, *-ąẽ*, viet. *-ąį*, *-ęį* || *-ẽ*, il. *-an*, *-ėn*, šauksm. *-a* || *-a*, *-a* || *-ẽ*; dgs. vard., šauksm. *-as*, kilm. *-'u*, *-'ū*, naud., įn. *-am*,*-ėm*, gal. *-as*, *-às*, viet. *-asi/-ase*, *-ėsi/-ėse*, il. *-asin/-asna(n)*, *-ėsin/-ėsna(n)*.

i kamienas

§ 11. *i*-kamienių galūnes geriausiai yra išlaikę moteriškosios giminės galūninio kirčiavimo žodžiai, plg.: vns. vard. [*šiîrd-*] *-ìs*, kilm. *-ìes*, gal. *-i* ~ *-į*, il. *-iñ*, šauksm. *-iė*; dgs. vard., šauksm. *-is* ~ *-ys*, kilm. [*šiîrdž-*]*-ū* ~ [*širdž-*]*-iũ*, naud. ir įn. *-ím* (plg. § 2), gal. *-is* (|| *šiîrdis*), viet. *-ìsi* ~ *ỹse/-ìse* ~ *-ỹse* (plg. § 4), il. *-ìsin* ~ *-ýsen/ -ìsna(n)* ~ *-ýsna* (*n*) (plg. § 4).

Vns. naudininkas dažniausiai turi *io*-kamienių daiktavardžių galūnę: *šîrdžiį* ~ *šìrdžiai*. Senosios *i*-kamienių vns. naudininko galūnės *-i* (< *-ie* < *-ei*) liekanų, rodos, turi rečiau pasitaikanti forma *šîrdiį*, o taip pat suprieveiksmėjęs *a*-kamienis žodis *ìiki gåliį* „iki galo". Galinis *-į* čia pridėtas pagal kitų (*a*, *o*, *ė*) kamienų naudininko galūnes, kurios baigiasi balsiu *-i*.

Dėl vns. įnagininko galūnės *-iį* (*šîrdžiį* || *šîrdiẽ*) žr. § 8.

Vns. vietininko formos, turinčios kirtį ne galūnėje, baigiasi *-iį*, pvz.: *nósiį* ~ *nósyj*, *pâltiį* ~ *páltyj*, o kirčiuojamos galūnėje — *-ì*, pvz.: *akì* ~ *akỹ*, *pîrtì* ~ *pirtỹ*.

§ 12. Moteriškosios giminės negalūninio kirčiavimo *i*-kamieniai daiktavardžiai linksniuojami visiškai taip pat, kaip negalūninio kirčiavimo *ė*-kamieniai daiktavardžiai (§ 10), plg.: vns. vard., šauksm. [*nós-*]*-e* ~ [*nós-*]*-ė*, kilm. *-es*, naud. *-iį*, gal. *-i*,

įn. *-iį*, viet. *-iį*, il. *-in*; dgs. vard., šauksm. *-es*, kilm. *-'u*, naud., įn. *-em*, gal. *-is*, viet. *-esi/-ese*, il. *-esin/-esna(n)*.

Taip, pavyzdžiui, linksniuojami daiktavardžiai: *gaĩšte* ~ *gaĩštė* (: lk. *gaištìs*), *įìlte* ~ *ìltė* (: *ìltis*), *káĩrte* ~ *kártė* (: *kártis*), *kĩlute* ~ *kliūtė* (: *kliūtis*), *kúlše* ~ *kùlšė* (: *kùlšis*), *kūge* ~ *kūgė* (: *kūgis*), *pálte* ~ *páltė* (: *páltis*), *paslẽpsne* ~ *paslẽpsnė* (: *paslẽpsnis*), *pažinte* ~ *pãžintė* (: *pažintìs*), *švírte* ~ *svìrtė* (: *svìrtis*), *úgne* – *ùgnė* (: *ugnìs*), *uñkšte* ~ *añkštė* (: *ánkštis*), *úñte* ~ *ántė* (: *ántis*).

Šių daiktavardžių visų vienaskaitos linksnių, išskyrus vardininką, o taip pat daugiskaitos kilmininko ir galininko galūnės su *ė*-kamienių (pvz., *káĩrve* ~ *kárvė*) galūnėmis sutapo fonetiškai. Vėliau ir kitų linksnių – vns. ir dgs. vardininko, dgs. naudininko, įnagininko, vietininko, iliatyvo – galūnės buvo pakeistos „stipresnio" *ė* kamieno galūnėmis.

§ 13. Vyriškosios giminės *i*-kamieniai daiktavardžiai tarmėje beveik visiškai perėję į *ia*-kamienius, plg.: vns. vard. [*uñgl-*]*-is* ~ [*añgl-*]*-is*, [*vag-*]*-ìs*, kilm. [*uñgl-*]*-e* ~ [*añgl-*]*-io*, [*vag-*]*-ìes* || [*vãg-*]*-e* ~ [*vag-*]*-io*, naud. *-iį* ~ *-iui*, gal. *-i* ~*-į*, įn. *-'ù* ~ *-iù*, viet. *-iį* ~ *-yj*, *-ĩ* ~ *-ỹ*, il. *-in*, *-iñ*, šauksm. [*vag-*]*-iė* || *-ìs*; dgs. vard., šauksm. [*uñgl-*]*-iį* ~ *-iai*, [*vág-*]*-is* ~ *-ys* || [*vag-*]*-eĩ* ~ *-iaĩ*, kilm. *-'u* ~ *-ių*, *-'ū* ~ *-iū̃*, naud. *-em* ~ *-iam*, *-'ám* ~ *-iám*, gal. *-'ùs* || *-ìs* ~ *-iùs*, įn. *-iįs* ~ *-iais*, *-eĩs* ~ *-iaĩs*, viet. *-esi/-'uose* (*-ese*) ~ *-iuose*, *-'ūosi/-'ūose* – *-iuõse* (plg. § 4), il. *-esin* ~ *-iuosen/-esna(n)* ~ *-iuosna (n)*, *-'ūosin* ~ *-iúosen/-ūosna(n)* (plg. § 4).

Vns. kilmininkas dažniausiai turi galūnę *-e* ~ *-io*, o dgs. vardininkas – *-ei* (nekirčiuota *-iį*) ~ *-iai*.

Tarmėje vyriškosios giminės taip pat yra *kiřkšnìs* ~ *kirkšnỹs* „kirkšnis".

(i)u kamienas

§ 14. *u*-kamienių daiktavardžių galūnės daugiausia pakeistos *a*-kamienių galūnėmis. Išlaikytas *u*-kamienio galūnes turi tik atskiri linksniai.

Vns. vardininko galūnė *-us* daugiausia yra išlikusi tiktai kirčiuota, pvz.: *alùs*, *medùs*, *vidùs*. Nekirčiuota *-us* dėl žodžio galo redukcijos dažniausiai tariama *-as*, pvz.: *sūnas* ~ *sūnùs*, *tuřgas* – *tuřgus*. Rečiau ir *-ùs* > *-às* : *alàs*, *vidàs*.

Tas pat pasakytina ir dėl dgs. galininko, plg.: *pelùs* || *pelàs* (reč.), *pietas* ~ *pietùs*.

Atskirų *u*-kamienių žodžių vns. kilmininkas turi tiktai galūnę *-aus*, pvz.: *alaũs*, *medaũs*, *vidaũs*. Kiti daiktavardžiai šalia *u*-kamienių galūnės dažnai gali turėti ir *a*-kamienių galūnę, pvz.: *letaũs* ~ *lietaũs* || *lieta* ~ *lieto*, *viršaũs* || *viřša* ~ *viřšo*, *žmagaũs* ~ *žmogaũs* || *žmóga* ~ *žmõgo*.

Vns. naudininko galūnė *-aį* fonetiškai atitinka lk. *-ui* (*sūnai* ~ *sūnui*), vns. gal., kaip ir dgs. kilm., *-u* ~ *-ų* (*sūnu* ~ *sūnų*, *sunū* ~ *sūnū̃*), vns. il. *-an* (kirčiuota ir *-un*) ~ *-un* (*tuřgan* || *turguñ* || *turgañ*, *viduñ* || *vidañ*).

Vns. įnagininkas dažniausiai turi *a*-kamienių galūnę *-u* (*alù*, *lietu*, *medù*, *sūnu*, *žmógu*), rečiau pasitaiko ir sutrumpėjusi *u*-kamienių galūnė *-um* < *-umi* (*aluṁ*, *meduṁ*).

Atskirų žodžių vns. vietininkas vartojamas tiktai su galūne *-aį* ~ *-uj*, pvz.: *vidaĩ*, *viršaĩ*. Kitų *u*-kamienių daiktavardžių vns. vietininkas daugiausia turi *a*-kamienių galūnę *-i* (< **-en*), pvz.: *cukrì* ~ *cukrė*, *duñgì* ~ *dangė*, *tuřgì* ~ *turgė* (reč. *tuř-gaį*).

Vns. šauksmininkas daugiausia išlaiko *u*-kamienių galūnę *-au* (*alaŭ*, *sunaŭ* ~ *sūnaũ*, *žmagaŭ* ~ *žmogaũ*), bet kartais pasitaiko ir *a*-kamienių galūnė (pvz., *žmõgi* ~ *žmõge*).

Dgs. vardininkas ir šauksmininkas dažniausiai turi *a*-kamienių galūnę *-ai*: *letaĩ* ~ *lietaĩ*, *pelaĩ*, *turgaĩ*, *viršaĩ*. Rečiau pasitaiko išlaikyta (paprastai vyresniosios kartos atstovų) ir galūnė *-us* (*-as*) ~ *-ūs*, pvz.: *pẽlus* (*pẽlas*) ~ *pẽlūs*, *piẽtus* ~ *piẽtūs*.

Dgs. naudininkas ir įnagininkas *pelúm*, *petúm* ~ *pietùm*, *sunúm* ~ *sūnùm* yra *u*-kamienių dviskaitos formos, plg. § 2. Tačiau šalia jų dažniau yra vartojamos *a*-kamienės formos: naud. *pelám*, *sunám* ~ *sūnám*, *tuřgam* (*turgám*), *viršám*; įn. *pelaĩs*, *sunaĩs* ~ *sūnaĩs*, *tuřgais* (*turgaĩs*), *viršaĩs*.

Dgs. vietininko ir iliatyvo formos daugiausia padarytos pagal *a*-kamienius, pvz.: *pelŭosi*/*pelŭose*, *petŭosi*/*petŭose* ~ *pietuosè*, *viršŭosi*/*viršŭose*; *pelŭosin*/*pelŭosna(n)*, *petŭosin*/*petŭosna(n)*. *u*-kamienių galūnes yra išlaikęs tiktai vienas kitas žodis, pvz.: *pelusì* (*pelŭsi*), *petusì*; *pelŭsin*, *petusiń*. Pastarosios formos vartojamos labai retai ir tiktai senųjų tarmės atstovų. Dėl šių linksnių postpozicijos dar plg. § 4.

§ 15. *iu*-kamienių daiktavardžių galūnės daugiausia yra sutapusios su *ia*-kamienių galūnėmis, plg.: vns. vard. [*k̂riž*-]-*is* ~ [*krỹž*-]-*ius*, kilm. *-ę* ~ *-io*, naud. *-iį* ~ *-iui*, gal. *-i* ~ *-ių*, įn. *-'u* ~ *-iu*, viet. *-iį* ~ *-iuj*, il. *-in* ~ *-iun*, šauksm. *-iu̯* ~ *-iau*; dgs. vard., šauksm. *-iį* ~ *-iai*, kilm. *-'u* ~ *-ių*, naud. *-em* ~ *-iam*, gal. *-is* ~ *-ius*, įn. *-iįs* ~ *-iais*, viet. *-esi* ~ *-iuose*/*-ese* (*-'uose*) ~ *-iuose*, il. *-esin* ~ *-iuosen*/*-esna(n)* ~ *-iuosna(n)*.

Priebalsiniai kamienai

§ 16. Kaip jau minėta (§§ 1, 5), tarmėje priebalsinių kamienų daiktavardžiai daugiausia turi kitų kamienų galūnes. Pagal dabartinį linksniavimą šių daiktavardžių galima skirti kelias grupes.

a) Žodžiai *akmuõ*, *raumuõ* linksniuojami beveik visai kaip *a*-kamieniai, plg. linksnių galūnes: vns. kilm. [*ãkmen*-]-*a* ~ [*ãkmen*-]-*o*, naud. *-ai* ~ *-ui*, gal. *-u* ~ *-ą*, įn. *-u*, viet. *-ì* ~ *-è*, il. *-ań* ~ *-añ*, šauksm. *-iẽ* (šalia vardininko formos, pvz., *akmuõ*); dgs. vard., šauksm. *-aĩ*, kilm. *-ũ* ~ *-ų̃*, naud. *-ám*, gal. *-as* ~ *-us*, įn. *-aĩs*, viet. *-ŭosi*/*-ŭo-se*, il. *-ŭosin*/*-ŭosna(n)* (plg. § 4). Neretai ir šių žodžių vns. vardininkas vartojamas su galūne *-as* ~ *-as*: *ãkmenas*, *raũmenas*.

b) Žodžio *pemuõ* ~ *piemuõ* vienaskaitos formos daugiausia turi *ia*-kamienių, o daugiskaitos – *i*-kamienių daiktavardžių galūnes, plg.: vns. kilm. [*piemen*-]-*e* ~ *-io*, naud. *-iį* ~ *-iui*, gal. *-i* ~ *-į*, įn. *-'u* ~ *-iu*, viet. *-ĩ* ~ *-ỹ*, il. *-iń*, šauksm. *-iẽ*; dgs. vard., šauksm. *-is* ~ *-ys*, kilm. *-ũ* ~ *-ų̃*, naud., įn. *-ím*, gal. *-is*, viet. *-ĩsi*/*-ĩse* ~ *-ỹse*, il. *-ĩsin* ~ *-ýsen*/*-ĩsna(n)* ~ *-ýsna(n)* (plg. § 4).

Kaip *pemuõ* linksniuojama: *jezmuõ* ~ *juozmuõ* „juosmuo“, *lemuõ* ~ *liemuõ*, *ruduõ*, *škemuõ* ~ *skiemuõ*, *stamuõ* ~ *stuomuõ*, *šelmuõ*, *šuvà* (tik vns. kilm. šalia dažnesnės formos *šũne* ~ *šùnio* turi ir *šuniẽs*), *tešmuõ*, *vanduõ* (senosios kartos tarmės atstovų: *unduõ*); tik dgs.: *ãšmenis* ~ *ãšmenys*, *mẽĩmenis* ~ *mẽtmenys*. Atskiri šios grupės žodžiai dar gali turėti ir *a*-kamienių daiktavardžių galūnes, pvz.: vns. kilm. *stŭomena*, *tẽšmena*, naud. *stŭomenaį*, *tẽšmenaį*...; dgs. vard. *stamenaĩ*, *tešmenaĩ*; *ašmenaĩ*, *meĩmenaĩ*, naud. *stamenám*, *tešmenám*; *meĩmenám*... Greta vns. vardininko formos *šelmuõ* dar pasitaiko ir *šẽĩlmenas*, *šelmenìs*.

Išskyrus vns. vardininką, tokias pat galūnes kaip *pemuõ* turi ir *duñtìs* ~ *dantỹs* „dantis“, *debesìs* || *debesìs* ~ *debesỹs* (tiesa, šalia dažnesnio dgs. kilm. *debesũ* ~ *debesų̃* kartais sakoma ir *debesũ* ~ *debesių̃*).

c) Buvę moteriškosios giminės priebalsinių kamienų daiktavardžiai dabar daugiausia turi *i*-kamienių galūnes, plg. žodžio *sesuõ* (|| *sesuvà*) linksnių galūnes: vns. kilm. [*seser-*]-*iės*, naud. -*iį* ~ -*iai*, gal. -*i* ~ -*į*, įn. -*iį* (plg. § 8), viet. -*ì* ~ -*ỹ*, il. -*iń*, šauksm. -*iė* (greta vardininko formų); dgs. vard., šauksm. -*is* ~ -*ys*, kilm. -*ú* ~ -*ų̃*, naud., įn. -*ìm*, gal. -*is*, viet. -*ìsi*/-*ìse* ~ -*ỹse*, il. -*ìsin* ~ -*ýsen*/-*ìsna(n)* ~ -*ýsna(n)*. Taip linksniuojami dar šie daiktavardžiai: *duktė̃* (vns. kilm. *dukterìes* || *duktės*); *ausìs*, *dùris* ~ *dùrys* (tik dgs.), *pušìs*, *šaknìs*, *žusìs* ~ *žąsìs*, *žuvìs*. Visų jų dgs. kilmininkas prieš galūnę turi kietą kamiengalio priebalsį.

3. Kirčiavimas

§ 17. Nekalbėdami apie bendruosius tarmės ir lietuvių literatūrinės kalbos daiktavardžių kirčiavimo dalykus, čia paminėsime tiktai tuos, kurie tarmę skiria nuo literatūrinės kalbos.

1. Pasitaiko, kad atskiri daiktavardžiai (dviskiemeniai ar daugiaskiemeniai) tarmėje kirčiuojami pagal kitą kirčiuotę, negu lk. Savo kirčiavimu gali skirtis ir vienos kitos priesagos visi (ar beveik visi) vediniai. Žemiau išvardijamos tos priesagos, o taip pat nurodomi dažniausiai vartojami atskiri skirtingo kirčiavimo žodžiai.

a) Tarmėje pastovų kirtį turi:

dviskiemeniai daiktavardžiai: *grìńče* ~ *grìnčia* (: lk.[7] *gryčià* 2), *gůoba* (: *guobà* 4), *válgis* || *valgis* 2 (: *valgis* 2);

daugiaskiemeniai daiktavardžiai: *bėpratis*, -*e* (: *beprõtis*, -*ė* 2), *bedárbis*,-*e* (: *bedarbis*,-*ė* 2), *bekélnis*,-*e* (: *bekelnis*, -*ė* 2), *bešírdis*, -*e* (: *beširdis*, -*ė* 2), *gíltine* (: *giltinė̃* 3[a]), *ketašírdis*, -*e* (: *kietaširdis*, -*ė* 2), *minkštašírdis* -*e* (: *minkštaširdis*, -*ė* 2), *pailgavéidis*, -*e* (: *pailgaveidis*, -*ė* 2), *skólinikas*, -*e* ~ *skõlinykas*, -*ė* (: *skoliniñkas*, -*ė* 2).

b) Antrąja kirčiuote tarmėje kirčiuojami dviskiemeniai daiktavardžiai: *drumzlas* (: *drumzlės* 4), *půšne* ~ *pùsnė* (: *pusnìs* 4), *snůda* ~ *snūdà* (: *snūdà* 4), *ůšne* ~ *ùsnė* (: *usnìs* 4), *žvaigždе* (: *žvaigždė̃* 4).

Antrosios kirčiuotės yra ir daugiaskiemeniai daiktavardžiai su priesaga -*ìte* ~ -*ỹtė*, pvz.: *avìte*, *šakìte*, *vištìte*. Reikia pridurti, kad tos rūšies vedinių vns. įnaginkas ir dgs. galininkas kirtį daugiausia išlaiko galūnėje (įn. *avitiì*, *šakitiì*, *vištitiì*; gal. *avitìs* ~ *avytės*, *šakitìs* ~ *šakytės*, *vištitìs* ~ *vištytės*), nors, apskritai, tokiais atvejais jis atitraukiamas į priešpaskutinį ilgą skiemenį (plg. vns. įn. *šlìvaį* „slyva“, dgs. gal. *slìvas* ~ *slyvàs*).

Antrąja kirčiuote kirčiuojamas ir dar vienas kitas daugiaskiemenis daiktavardis: *garuñkšte* ~ *garañkštė* (: *garánkštis* 1), *pavarte* (: *pavartė̃* 3[b]), *užuñtis* ~ *užañtis*, vns. kilm. *užuñče* ~ *užañčio* (: *ùžantis* 1).

c) Trečiosios kirčiuotės tarmėje yra dviskiemeniai daiktavardžiai: *bralìs* ~ *brolỹs* (: *brólis* 1), *gurkšnìs* ~ *gurkšnỹs* (: *gùrkšnis* 1), *klanìs* ~ *klonỹs* (: *klónis* 1), *kušnìs* ~ *kąsnỹs* (: *kąsnis* 1), *malìs* ~ *molỹs* (: *mólis* 1), *šáukštas* (: *šáukštas* 1),

[7] Literatūrinės kalbos kirčiavimu laikomas „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ (Vilnius, 1954) kirčiavimas.

tìltas (: *tìltas* 1), *žaunà* 3 || *žáuna* 1 (: *žiáuna* 1), *žíntas* ~ *žéntas* (: *žéntas* 1), *žvirblis* ~ *žvirblỹs* (: *žvìrblis* 1).

Trečiąja kirčiuote kirčiuojami ir daugiaskiemeniai daiktavardžiai, padaryti su priesaga *-iena* : *avižiena, dabiliena* ~ *dobilienà, kvetiena* ~ *kvietienà, mežiena* ~ *miežienà, rugiena*; *aveliena* „aviena", *karviena, kauliena* ~ *kiaulienà, paukštiena, untiena* ~ *antienà, vištiena*. Linksniuojant tuos daiktavardžius, kirtis šokinėja iš galūnės į priešpaskutinį skiemenį, plg.;

	Vienaskaita		Daugiskaita
V.	*rugiena,*	*vištiena*	*rugienas*
K.	*rugenos,*	*vištenos*	*rugenų*
N.	*rugienaį,*	*vištienaį*	*rugenom*
G.	*rugienu,*	*vištienu*	*rugienas*
Įn.	*rugienaį,*	*vištienaį*	*rugenom*
Vt.	*rugenoį,*	*vištenoį*	*rugenosi/rugenose*
Il.	*rugenon,*	*vištenon*	*rugenosin/rugenosna(n)*

Išimtį sudaro dvejopai kirčiuojamas daiktavardis *jautiena*, būtent: *jáutena* (pastovus kirtis) ir *jautiena* (kaip *vištiena*), ir visada pastovų kirtį priesagoje (kaip lk.) turį *blakstiena, menesiena* ~ *mėnesiena*.

Šios kirčiuotės taip pat yra daiktavardžiai, padaryti su priesaga *-ejis, -ė* ~ *-ėjỹs, -ẽ* (vartojami šalia pastovaus kirčiavimo vedinių su *-ėjas, -a*), pvz.: *pjevejis* ~ *piovėjỹs, rinkejė* ~ *rinkėjẽ*, kilm. *pjevėje, rinkejės*; dgs. vard. *pjevejeĩ, rinkėjes*, kilm. *pjevejų, rinkejų*, naud. *pjevejám, rinkejėm*, gal. *pjevėjis, rinkėjis*...

Trečiąja kirčiuote daugiausia kirčiuojami priesagos *-iklė* ~ *-yklė* vediniai, pvz.: *baidiklė, ganiklė, šaudiklė, vetiklė* ~ *vėtyklė*, kilm. *baidiklės, ganiklės, šaudiklės, vetiklės*; dgs. vard. *baidiklas, ganiklas, šaudiklas, vėtiklas*, kilm. *baidiklų, ganiklų, šaudiklų, vetiklų*, naud. *baidiklėm, ganiklėm, šaudiklėm, vetiklėm*, gal. *baidiklas, ganiklas, šaudiklas, vėtiklas*. Tačiau antrosios kirčiuotės yra *spaudiklas* ~ *spaudyklės* „riešutų spaustukai", kilm. *spaudiklu*, naud. *spaudiklam*, gal. *spaudiklas* ~ *spaudyklės*.

Trečiosios kirčiuotės tarmėje yra ir atsikiri kiti daugiaskiemeniai daiktavardžiai, pvz.:

trečiosios: *akėčes* (: *akėčios* 1), *grebėstas* (: *grebėstas* 2);

trečiosios „a": *aršketis* ~ *erškėtỹs* (: *erškėtis* 2), *preklaimis* ~ *prieklaimỹs* (: *príeklojimis* 1), *premetis* (: *príemėtis* 1), *presvirnis* ~ *priesvirnỹs* (: *príesvirnis* 1), *pretemis* || *pritemis* (: *príetėmis* 1);

trečiosios „b": *akatas* ~ *akuotas* (: *akúotas* 1), *ašakà* (: *ašaka* 1), *balanà* (: *balanà* 2), *balundà* ~ *balandà* (: *balánda* 1), *batkatis* ~ *botkotỹs* (: *bõtkotis* 1), *baudževà* (: *baũdžiava* 1), *gabanà* (: *gãbana* 1), *ganevà* (: *gãniava* 1), *lap(a)kritis* ~ *lap(a)kritỹs* (: *lãpkritis* 1), *nugarà* (: *nùgara* 1), *paperis* ~ *popierỹs* (: *põpierius* 1), *samanà* (: *sãmana* 1), *untakis* ~ *antakỹs* (: *añtakis* 1), *uškulnis* ~ *užkulnỹs* (: *ùžkulnis* 1), *užupis* ~ *užupỹs* (: *ùžupis* 1), *veškelis* ~ *vieškelỹs* (: *viẽškelis* 1).

d) Ketvirtąja kirčiuote, skirtingai nuo lk., tarmėje kirčiuojami šie dviskiemeniai daiktavardžiai: *dúris* (: *dùrys* 2), *gilė* (: *gilė* 2), *giñklas* (: *giñklas* 2), *grumtas* (: *grumtas* 2), *krápas*, (: *krãpas* 2), *kraušis* ~ *kriaušỹs* (: *kriaũšis* 2), *kulė* ~ *kūlė* „javų kūlimo metas; kuliamieji javai" (: *kūlė* 2), *lóta* (: *lotà* 2), *miestas* (: *miẽstas* 2), *prosmas*

(: *prẽsmas* 2), *putà* (: *putà* 2), *raĩstas* (: *raĩstas* 2), *rȧ̃ktas* (: *rãktas* 2), *ŝk̂laũtas* (: *skliaũtas* 2), *ŝk̂lĩpas* (: *sklỹpas* 2), *snukĩs* ~ *snukỹs* (: *snùkis* 2), *sȯ̃das* 4 || *sȯ̃das* 2 (: *sõdas* 2), *srȭ̃tas* ~ *srùtos*, *sȭ̃tras* ~ *sùtros* (: *srùtos*, *sùtros* 2), *stum̃bas* ~ *stam̃bas* (: *stámbas* 3), *šeřnas* (: *šérnas* 3), *uřvas* (: *ùrvas* 3), *zilẽ* ~ *zylẽ* (: *zýlė* 1), *žiñklas* ~ *žeñklas* (: *žénklas* 3).

2. Minėtinas ir dar vienas kitas tarmės daiktavardžių kirčiavimo savotiškumas.

a) Atskirų formų kirčio vieta gali būti pakitusi dėl kitų formų įtakos, dėl vadinamojo koloninio kirčiavimo tendencijos.

Pavyzdžiui, antrosios kirčiuotės daugiaskiemenių daiktavardžių vns. įnagininko ir dgs. galininko gana dažnai, kaip ir kitų linksnių, kirčiuojamas priešpaskutinis skiemuo, plg.: vns. įn. *buřbėklu̇* ~ *burbẽkliu* „burbekliù", *buřbėklaį* „burbeklè", *snaudȧ̃lu* ~ *snaudãliu* „snaudaliù", *snaudȧ̃laį* „snaudalè", *sausȧ̃tį* „sausatè", *ukmeřgiŝku* ~ *ukmergìškiu* „ukmergiškiù", *ukmeřgiŝkį* „ukmergiškè"; dgs. gal. *buřbėklis* ~ *burbẽklius* „burbekliùs", *buřbėklas* ~ *burbẽkles* „burbeklès", *snaudȧ̃lis* ~ *snaudãlius* „snaudaliùs", *snaudȧ̃las* ~ *snaudãles* „snaudalès", *sausȧ̃tis* ~ *sausãtes* „sausatès", *ukmeřgiŝkis* ~ *ukmergìškius* „ukmergiškiùs", *ukmergìškes* „ukmergiškès".

Dėl tos pačios priežasties šalia *aŝvijė* ~ *uošvijà*[8], *mušeikà*[9] dažniau netaisyklingai kirčiuojama *aŝvi̇je*, *mušeĩka*.

b) Mažybinės ar maloninės reikšmės daiktavardžių vns. šauksmininko formos, netekusios galinio balsio ar dvibalsio, labai dažnai turi iš priesagos į pirmą skiemenį atkeltą kirtį, pvz.: *dàbi̇luk* (: *dabi̇lu̇kas* ~ *dobiliùkas*), *kàtiñuk* (: *katiñu̇kas* ~ *katiniùkas*), *kàtinė̃l* (: *katinė̃lis*), *stàŝul̂* (: *staŝu̇lis* ~ *Stasiùlis*), *šùnel̂* (: *šunė̃lis*), *vaĩkuk* (: *vaĩku̇kas* ~ *vaikiùkas*), *vaĩkel̂uk* (: *vaikel̂u̇kas* ~ *vaikeliùkas*); *gègutiĩ* (: *gegutĩte* ~ *gegutỹtė*), *làpuĩ* (: *lapȭ̃te* ~ *lapùtė*), *mařčuĩ* (: *mařčȭ̃te* ~ *marčiùtė*), *màterel* (: *materė̃la* ~ *moterẽlė*), *sèseriĩ* (: *seserĩte* ~ *seserỹtė*). Taip kirčiuojami ir atskiri paprasti (ne mažybiniai) tikriniai vardai, pvz.: *aũguŝtin* (: *auguŝtĩnas* ~ *Augustìnas*), *uñtan* (: *untȧ̃nas* ~ *Antãnas*).

Kirčio atkėlimas į minėtų formų pirmąjį skiemenį kartais siejasi ir su tam tikru reikšmės skirtumu. Ką šaukiant iš toli, garsiai, dažniau vartojamos vns. šauksmininko formos su priesagoje išlaikytu kirčiu (*katiñu̇k*, *katinė̃l(i)*; *gegutĩi*, *lapu̇̃i*), o kalbant paprastai, kreipiantis į ką iš arti, – formos su kirčiuotu pirmuoju skiemeniu.

3. Tarmėje dar pasitaiko atskirų žodžių ar formų, kurie nuo lk. skiriasi ne kirčio vieta, o priegaide. Pvz.:

a) Literatūrinės kalbos žodžiai *kaũkaspenis* (1), *lakštiñgala* (1) tarmėje tariami: *káukaŝpenis* (1), *lakŝtíñgela* (1).

b) *i*-kamienių daiktavardžių dgs. įnagininko kirčiuota galūnė turi tvirtapradę priegaidę, pvz.: *akím*, *ausím*, *piřtím*, *vitím* ~ *vytìm*. Vadinasi, šios formos yra visiškai sutapusios su dgs. naudininko formomis. Tam sutapimui atsirasti, greičiausiai, įtakos turėjo (*i*)*o*-, *ė*-kamieniai žodžiai, kurių dgs. naudininko ir įnagininko formų kirčiuotų galūnių priegaidės supanašėjo dėsningai:

naud. *galvóm*, *katėm* ⟩ naud., įn. *galvȯ̃m*, *katė̃m*[10].
įn. *galvõm*, *katėm* ⟩

[8] Tarmėje šis žodis kirčiuojamas dvejaip: antrąja ir ketvirtąja kirčiuote, plg.: vns. kilm. *aŝvi̇jes* ir *aŝvijȯ̃s*, viet. *aŝvi̇jiį* ir *aŝvijȯ̃i̇*.

[9] Bendriniai ir tikriniai vardai su priesaga *-eika* tarmėje kirčiuojami antrąja kirčiuote.

[10] Čia, kaip ir visame darbe, vidurinės priegaidės ženklu žymima tarmės supanašėjusios kirčiuotų ilgųjų balsių ir dvibalsių *ie*, *uo* tvirtapradė ir tvirtagalė priegaidės.

BŪDVARDIS

1. Bendrosios pastabos

Giminė. § 18. Tarmės būdvardžiai turi tris gimines: vyriškąją, moteriškąją ir bevardę.

Vyriškosios giminės yra *(i)a-* ir *u*-kamieniai, o moteriškosios giminės *(i)o-* ir *ė*-kamieniai būdvardžiai.

Su bendrosios giminės daiktavardžiais gali būti vartojami kaip moteriškosios, taip ir vyriškosios giminės būdvardžiai. Tokiu atveju paprastai atsižvelgiama, apie ką kalbama: vyriškosios ar moteriškosios giminės asmenis, pvz.: *jisaĩ geras žõpla* „jisai didelis žioplys", *jisaĩ gėras pĩlũške* (~ *pliùškė*) „jisai didelis pliuškis, plepys" *anà* (=ji) *gerà žõpla, anà gerà pĩlũške.*

Būdvardžių bevardės giminės formos yra tos pačios, kaip ir lk., t. y. sustabarėjęs vns. vardininkas ar galininkas, pvz.: *visuĩ bálta*; *par mumìs į̃i rũdeni saũsa* „pas mus ir rudenį sausa"; *laukì žãli* ~ *laukė žãlia*; *šitõ̃i vietaĩ gilù* „šitoje vietoje gilu"; *anam̃ miškì labaĩ túnku.* Bevardės giminės neturi priesagų *-(ut)inis, -i·kščis* ~ *-ykščias, -ivas* ~ *-yvas* vediniai, o taip pat atskiri kiti būdvardžiai, pvz.: *bėras, -a, dvĩlas, -a* ~ *dvỹlas, -à, kalbùs, -ì, kĩnũpščis, -e* ~ *kniũpsčias, -ià, lundùs, -ì* ~ *landùs, -ì, pěščis, -e* ~ *pěsčias, -ià, šlũbas, -à, valgùs, -ì.*

Skaičius. § 19. Būdvardžiai turi vienaskaitą ir daugiskaitą. Kartu su daiktavardžių dviskaitos formomis pasitaiko dar ir būdvardžių to paties skaičiaus formų, pvz.: *dù gerù vežimù atãvežių* (~ *atàvežiau*); *dù mažù vaikù bũva* (~*bùvo*). Tiktai būdvardžių dviskaitos formos yra labai retos – žymiai retesnės už daiktavardžių dviskaitos liekanas (apie jas žr. § 2).

Linksnis. § 20. Būdvardžių šauksmininko linksnis vartojamas palyginti rečiau, kaip daiktavardžių. Paprastai šio linksnio formos sutampa su vardininko formomis, pvz.: vns. šauksm. *brúngus (-as) švetėli* (: vard. *brúngus švetėlis* ~ *brángus svetẽlis*), *gėras vaĩki* (: *gėras vaĩkas*), *laukĩne katė̃* (: *laukĩne katė̃* ~ *laukìnė katė̃*), *mielа matinėla* ~ *mielà motinẽlė*; dgs. šauksm. *brúngus švetėlių* (:vard. *brúngus švetėlių* ~ *brángūs svetẽliai*), *gerì vaikaĩ* (: *gerì vaikaĩ*), *laukĩnes kãtes* (: *laukĩnes kãtes* ~*laukìnės kãtės*), *mielas matinėlas* (: *mielas matinėlas* ~ *mielos motinẽlės*).

Daugiaskiemenių *ia*-kamienių būdvardžių pasitaiko keleriopos vns. šauksmininko formos, pvz.: *pirmutĩnis* (kaip vard.), *pirmutĩni, pirmutĩnių* ~ *pirmutìniau*; *šveikėšnis, šveikėšnių* ~ *sveikèsniau; šveĩkáusis* ~ *sveikiáusias, šveĩkáusių* ~ *sveikiáusiau.*

Kamienas. § 21. Tarmės būdvardžių kamienai yra tie patys, kaip ir lk. Tačiau linksnių galūnes tam tikri būdvardžiai gali turėti dvejopas – šalia senųjų ir naujesnes, gautas iš kitų kamienų. Vadinasi, būdvardžių, kaip ir daiktavardžių, kamienai myšta.

Visų pirma atskiri *a-* (mot. g. *o-*) kamieniai būdvardžiai pereina į *u-* (mot. g. *io-*) kamienius. Tas reiškinys būdingas ir kitoms tarmėms. Pvz., daugelio tarmių, o taip pat dabartinės literatūrinės kalbos *u-* (mot. g. *io-*) kamieniai būdvardžiai *aštrùs, -ì, biaurùs, -ì, pigùs, -ì, stiprùs, -ì, švelnùs, -ì* ir kt. kai kuriose tarmėse ir senuo-

siuose raštuose dar tebėra *a-* (mot. g. *o-*) kamieniai[11]. Rytų aukštaičių pietinėje tarmėje šių būdvardžių moteriškoji giminė turi *io* kamieno formas (pvz., *ƀjaurì*, *ƀjaurȏs*, *ƀjaurȋai*...), o vyriškoji – paprastai dvejopas: *a* ir *u* kamienų linksnių formas, plg. *biaurùs* linksniavimą:

	Vienaskaita		Daugiskaita	
V.	*ƀjaũras*,	*ƀjaurùs*	*ƀjaũrus*	(*ƀjaũras*)
K.	*ƀjaũra*,	*ƀjauraũs*	*ƀjaurū*,	*ƀjaurū*
N.	*ƀjaurám*,	*ƀjaurȋm*	*ƀjaurìems*	
G.	*ƀjaũru*		*ƀjaurùs*	(*ƀjauràs*), *ƀjaurìs*
Įn.	*ƀjaurù*,	*ƀjaurȋ*	*ƀjauraĩs*,	*ƀjaureĩs*
Vt.	*ƀjauraṁ*,	*ƀjaureṁ*	*ƀjaurū̃osi*,	*ƀjaurū̃osi*
Il.	*ƀjauraṅ*,	*ƀjaureṅ*	*ƀjaurū̃osin*,	*ƀjaurū̃osin*

Šalia senesnių *a*-kamienių gana dažnai turi naujesnes *u*-kamienes formas ir būdvardis *leñgvas* : *luñgvas* (džn.) || *lungvùs* (dgs. vard. *luñĝvì* || *luñgvus*); tačiau dgs. galininkas, vietininkas ir iliatyvas visada turi tiktai *a*-kamienes formas (*lungvùs*, *lungvū̃osi*, *lungvū̃osin*). Šio būdvardžio moteriškosios giminės taip pat yra dvejopos formos: *o-* ir *io*-kamienės (vns. vard. *lungvà*, *luñĝvì*, kilm. *lungvȏs*, *luñĝv̂ȏs*...).

Laipsniškas atskirų *a*-kamienių būdvardžių perėjimas į *u*-kamienius, greičiausiai, davė pamatą ir priešingam kamienų mišimo procesui: tarmėje šalia senųjų *u*-kamienių būdvardžių formų pradėtos vartoti ir *a*-kamienės formos, plg. § 24.

Apie tam tikrų *ė*-kamienių būdvardžių perėjimą į *(i)o*-kamienius žr. § 26.

Laipsniavimas. § 22. Tarmėje, kaip ir lk., yra trys pagrindiniai būdvardžių laipsniai: nelyginamasis, aukštesnysis ir aukščiausiasis. Be šių, dar yra aukštėlesnysis ir visų aukščiausiasis būdvardžių laipsnis. Pagal reiškiamos ypatybės kiekį būdvardžių laipsniai eina šia tvarka: nelyginamasis, aukštėlesnysis, aukštesnysis, aukščiausiasis ir visų aukščiausiasis.

Iš nelyginamojo laipsnio būdvardžių (*áukštas*, *-à*, *báltas*, *-à*) daromos aukštėlesniojo, aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio formos. Jų daryba, galima sakyti, tokia pati, kaip ir lk.

Aukštėlesniojo laipsnio būdvardžiai daromi su priesaga *-elesnis*, *-e* ~ *ėlesnis*, *-ė* (*aukštelesnis*, *-e*, *baltelesnis*, *-e*), o aukštesniojo – su *-esnis*, *-e* ~ *esnis*, *-ė* (*aukštesnis*, *-e*, *baltesnis*, *-e*).

Aukščiausiojo laipsnio vyriškosios giminės formos yra: *aukščáusis*, *balčáusis* ir t.t. Tokias pat formas turi kai kurios gretimos ir tolimesnės rytų aukštaičių tarmės (Síesikai, Taujėnai, Raguvà, Truskavà, Krekenavà...). Tačiau, kaip rytų aukštaičių pietinėje tarmėje, taip anose tarmėse, ir kitų žodžių galūnė *-as* po minkšto priebalsio yra virtusi *-is* (pvz., *svečias*, *vėjas* > *švečis*, *vėjis*). Vadinasi, ir *aukščáusis*,

[11] Plg.: *asztras* SP I 14_{20}, DP 273_{6}, *ásztra* SP II 83_{30}, vns. kilm. *ásztro* SP II 108_{10}, mot. g. vns. gal. *ásztrą* DP 28_{27}, dgs. vard. *asztri* SP I 122_{15}, II 108_{3}, įn. *asztráis* DP 155_{33}, *asztromis* SP II 199_{27}; dgs. kilm. *biauru* SP I 232_{11}, dgs. gal. *biaurus* SP II 170_{8}; *pigas* SP II 62_{1}, *nepigas* SP II 232_{13}, dgs. vard. *pigi* SP I 314_{2}, bev. g. *piga* SP I 27_{23}, 107_{22}, priev. *pigay* SP I 249_{14}, *pigai* DK 113_{8}, *pigái* DP 4_{41}, 11_{27}, 19_{53}; *stipras* SP I 114_{7}, vns. įn. *stipru* SP II 19_{9}, dgs. gal. *stiprus* SP II 19_{12}, įn. *stiprays* SP II 227_{30}, priev. *stipray* SP II 20_{18}; dgs. gal. *szwelnus* SP I 32_{13}, įn. *szwelnays* SP I 32_{13}; *ãštras*, *-à* Miroslãvas, Pilviškiai, *biaũras*, *-à* Liñkmenys (dar plg.: Lietuvių kalbos žodynas, t. 1, Vilnius, 1941, p. 275, 651; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 274 t.).

balčáusis, geŕáusis, greičiausiai, fonetiškai atsirado iš *aukščiáusias, balčiáusias, geriáusias*. Galima dar pridėti, kad pastarosios būdvardžių aukščiausiojo laipsnio formos yra vartojamos kitose rytų aukštaičių tarmėse (Utenà, Dùsetos, Obẽliai...), išlaikančiose sveiką *-ias*, o taip pat rytų aukštaičių tarmės pamatu rašytuose senuosiuose raštuose (plg.: *szwincziâusias* AK 18_{21}, *wiriáusias* AK 37_{30}, *aukščiausias ir didžiausias* SP I 4_{26-27}, *wiriausias* SP II 198_{7}). Šio laipsnio moteriškosios giminės formos rytų aukštaičių pietinėje tarmėje yra: *aukščáuse* ~ *aukščiáusia, balčáuse* ~ *balčiáusia* ir t.t.

Visų aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai dažniausiai daromi, prie aukščiausiojo laipsnio būdvardžių pridedant įvardį *pàts, patì*, pvz.: *pàc aukščáusis* ~ *pàts aukščiáusias, patì aukščáuse* – *patì aukščiáusia*. Vietoj *pats* kartais dar gali būti vartojamas įvardžio *kas* kilmininkas, galininkas (reč.) ar įnagininkas, įvardžio *visas* dgs. kilmininkas ar dgs. galininkas su prielinksniu *už*, taip pat slaviškas *nai*, pvz.: *kỏ* (*kủ* ~ *ką̃, kuỏ*) *geŕáusis, -e; visủ* (~ *visų̃*) *geŕáusis,-e; už visùs geŕáusis, už visàs* (~ *už visàs*) *geŕáuse; nai geŕáusis, -e*. Retai ta pačia reikšme sakoma: *už visùs gerẽšnis, už visàs gerẽšne*.

Laipsniuojami ir bevardės giminės būdvardžiai, pvz.: *áukšta, aukštelaŭ* ~ *aukštėliaũ, aukščaŭ* ~ *aukščiaũ, aukščáuse* ~ *aukščiáusia, kỏ(kuỏ) aukščáuse* ~ *kõ (kuõ) aukščiáusia, visủ aukščáuse* ~ *visų̃ aukščiáusia, už vìs aukščáuse*.

Tam tikrą turimos ypatybės laipsnį dar gali reikšti ir su kai kuriomis kitomis priesagomis ar priešdėliais padaryti būdvardžiai, plg.: *kepůre* (~ *kepùrė*) *mán mažỏka* (=per maža); *nåktis dabaŕ tumsỏkas* ~ *nãktys dabaŕ tamsókos* (= tamsios, bet nelabai); *jisaĩ dabaŕ apìsveikis* (~ *apýsveikis* „dar ne visai sveikas, beveik sveikas“).

Kaip ir lk., tarmėje yra būdvardžių, kurių reiškiamos ypatybės negali būti nei mažiau, nei daugiau; jie – nelaipsniuojami, pvz.: *bầsas, -à, gelažìnis, -e* ~ *geležìnis, -ė, peŕnìkščis, -e* ~ *pernýkščias, -ia* „pernykštis, -ė“. Taip pat retai laipsniuojami būdvardžiai, padaryti su *-ėtas, -otas, -uotas* ir kai kuriomis kitomis priesagomis. Tačiau su jais gali eiti tam tikri aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio prieveiksmiai, pvz.: *dabėtas* ~ *duobėtas, šakỏtas; daugaŭ* (~ *daugiaũ*), *labjaŭ* (~ *labiaũ*) *dabėtas, šakỏtas; daugáuse* (~ *daugiáusia*), *labjáuse* (~ *labiáusia*) *dabėtas, šakỏtas*.

2. Linksniavimas

a, ia kamienai

§ 23. *a-, ia*-kamienių būdvardžių galūnės: vns. vard. [*bầlt-*]*-as* ~ *-as*, [*naũj-*]*-is* ~ *-as*, kilm. *-a, -e* ~ *-o*, naud. *-ám*, gal. *-u, -i* ~ *-ą*, įn. *-u, -ù*, viet. *-aṁ, -eṁ* ~ *-aṁ*, il. *-aṅ, -eṅ* ~ *aṅ*; dgs. vard. *-ì*, kilm. *-ů* ~ *-ų̃*, naud. *-ìem* ~ *-iém*, gal. *-us* || *-as* ~ *-us, -ùs* || *-ìs* ~ *-ùs*, įn. *-aĩs, -eĩs* ~ *-aĩs*, viet. *-ůosi* / *-ůose*, il. *-ůosin* / *-ůosna(n)* (plg. § 4).

Daugiaskiemenių *ia*-kamienių būdvardžių vns. naudininkas šalia galūnės *-em* ~ *-iam* kartais dar turi pagal *ia*-kamienius daiktavardžius atsiradusią galūnę *-ių* ~ *-iui*, plg.: *beŕžìnių pągalių* ~ *beržìniui pãgaliui, geŕáusių švėčių* ~ *geriáusiui svẽčiui, kvetiẽnių ragaĩšių* ~ *kvietiẽniui ragaĩšiui, vìlnìškių švėčių* ~ *vilniškiui svẽčiui*. Tokio tipo vns. naudininkas pasitaiko ir senuosiuose raštuose, plg.: *Nôrių asz tam paskutiniui důt' kaip ir taw* DP 93_{12-13}.

Aukščiausiojo laipsnio vns. galininko forma *geŕáusi* gali būti fonetiškai atsiradusi kaip iš *geriáusią*, taip ir iš *geriáusį*. Pastarąją galininko formą šalia vardininko *geriausias* vartoja kai kurios kitos rytų aukštaičių tarmės (plg. taip pat rytų aukštaičių tarmės pamatu rašytų senųjų kalbos paminklų formas: *szwinciausi* AK 30_{19}, 82_{32}, 98_{30}, *szwynćiausi* SP I 101_{15}, *brungiausi* SP II 25_{15}, 27_{1}, 30_{25}).

Šalia aukštesniojo laipsnio būdvardžių vns. iliatyvo formos *gerešniń* (plg. vns. gal. *gerė̂šni* ~ *gerèsnį*) dažniau vartojama forma *gerešneń*, greičiausiai, atsiradusi pagal *naujeń*. Su *-en* ~ *-ian* daugiausia vartojamas ir priesagos *-utinis* vedinių vns. iliatyvas, pvz.: *paskutineń*, *pirmutineń*. Ar aukščiausiojo laipsnio būdvardžių vns. iliatyvo *-in* (plg. *geŕáusin*) atsirado iš *-in* ar iš *-ian*, sunku pasakyti, kadangi neaiški ir vns. galininko pirminė forma.

Dgs. vardininko galūnę *-iį* ~ *-iai* ir dgs. naudininko *-em* ~ *-iam* turi *medĩnis*, *paskutĩnis* ir kiti to tipo *ia*-kamieniai būdvardžiai.

u kamienas

§ 24. Galūnės: vns. vard. [graž-] *-ùs* (|| *-às* ~ *ùs*), kilm. *-aũs*, naud. *-'ám* ~ *-iám*, gal. *-u (-ą)* ~ *-ų*, įn. *-'ù* ~ *-iù*, viet. *-eḿ* ~ *-iaḿ*, il. *-eń* ~ *-iañ*; dgs. vard. *-us (-ąs)* ~ *-ūs*, kilm. *-'ū́* ~ *-iū̃*, naud. *-iė́m*, gal. *-'ùs (-ìs)* ~ *-iùs*, įn. *-eĩs* ~ *-iaĩs*, viet. *-'ū̃osi* / *-'ū̃ose*, il. *-'ū̃osin* / *-'ū̃osna(n)* (plg. § 4).

Į *u*-kamienių būdvardžių linksniavimą braunasi *a*-kamienių galūnės, plg. tarmėje gana dažnai vartojamas formas: vns. kilm. *brúnga* ~ *brángo*, *gárda* ~ *gárdo*, vns. naud. *gražám*, *saldám*, *satám* ~ *sotám*, įn. *gražù*, *saldù*, *sõtu*, viet. *gražaḿ*, *saldaḿ*, *stataḿ*, il. *gražań*, *saldań*, *statań*; dgs. kilm. *gražū́* ~ *gražū̃*, *saldū́* ~ *saldū̃*, *satū́* ~ *sotū̃*, gal. *gražùs (gražàs)*, *saldùs (saldàs)*, įn. *gražaĩs*, *saldaĩs*, viet. *gražū̃osi*, il. *gražū̃osin*, *statū̃osin*.

Apie gretiminių *a*-kamienių formų atsiradimo priežastis žr. § 21.

o, *io* kamienai

§ 25. *o*-, *io*-kamienių būdvardžių pavyzdžiai: *baltà*, *naujè* ~ *naujà*, *geŕáuse* ~ *geriáusia*, *gražì*. Šių būdvardžių galūnės yra tos pačios, kaip *o*, *io* kamienų daiktavardžių (plg. §§ 8, 9).

ė kamienas

§ 26. *ė*-kamienių būdvardžių pavyzdžiai: *medĩne* ~ *medìnė*, *gerė̂šne* ~ *gerèsnė*. Šių būdvardžių galūnės daugiausia yra tos pačios, kaip ir *ė*-kamienių daiktavardžių (plg. § 10), tiktai aukštesniojo ir aukštėlesniojo laipsnio, o taip pat su priesaga *-utinė* padarytų būdvardžių atskiri linksniai šalia *ė*-kamienių gali turėti ir *io*-kamieno formas, plg.: vns. kilm. *gerešnės*, *gerelešnės*, *pirmutĩnes* || *gerešnõs*, *gerelešnõs*, *pirmutĩnõs*, viet. *gerešnė̃i*, *gerelešnė̃i*, *pirmutĩniį* || *gerešnõį*, *gerelešnõį*, *pirmutĩnõį*, il. *gerešnėn*, *gerelešnėn*, *pirmutĩnin* || *gerešnõn*, *gerelešnõn*, *pirmutĩnõn*; dgs. naud. ir įn. *gerešnėm*, *gerelešnėm*, *pirmutĩnem* || *gerešnõm*, *gerelešnõm*, *pirmutĩnõm*, viet. *gerešnėsi*, *gerelešnėsi*, *pirmutĩnesi* || *gerešnõsi*, *gerelešnõsi*, *pirmutĩnõsi*, il. *gerešnė̃sin*, *gerelešnė̃sin*, *pirmutĩnesin* || *gerešnõsin*, *gerelešnõsin*, *pirmutĩnõsin*. Atskirose rytų aukštaičių pietinės tarmės ploto vietose (pvz., Gelvonų apylinkėse) formos su *io* kamieno galūnėmis yra net dažniau vartojamos.

Prieš kamiengalio balsį sukietėjusį *l* turinčių *ė*-kamienių būdvardžių atskirų linksnių galūnės dėl fonetiškų pakitimų yra sutapusios su *o*-kamienių būdvardžių galūnė-

mis, plg.: vns. vard. *dìdela* ~ *dìdelė*, naud. *didelái* ~ *dideléi*, gal. *dìdelu* ~ *dìdelę*, įn. *didelaį*; dgs. vard. *dìdelas* ~ *dìdelės*, gal. *dìdelas* ~ *dìdeles*. Pagal tuos linksnius *o*-kamienių galūnės kartais pridedamos ir kitų linksnių formoms, plg.: vns. kilm. *didelõs* || *didelẽs* ~ *didelẽs*, viet. *didelõį* || *didelẽį* ~ *didelẽj*, il. *didelõn* || *didelẽn* ~ *didelẽn;* dgs. naud., įn. *didelõm* || *didelẽm* ~ *didelẽm*, viet. *didelõsį* || *didelẽsi* ~ *didelėsė*, il. *didelõsin* || *didelẽsin* ~ *didelẽsen*.

3. Įvardžiuotinių būdvardžių liekanos

§ 27. Rytų aukštaičių pietinės tarmės plotas įeina į tą Lietuvos dalį, kurioje įvardžiuotiniai būdvardžiai dabar beveik nevartojami. Jų funkcijas čia dažniausiai atlieka paprastieji būdvardžiai. Tarmėje kiek dažniau pasitaiko tiktai įvairių sudaiktavardėjusių, suprieveiksmėjusių įvardžiuotinių būdvardžių, plg. tikrinius vietų vardus: *bindrõje* ~ *Bendrója* Skominėlių, Vaitkūnų k. (Pabáisko apyl.) pievos, *didžõje* ~ *Didžiója* Knìzlaukio k. (Vėprių apyl.), Slabadõs, Ulỹčnykų, Vaitkūnų k. (Pabáisko apyl.) pievos, *dubjõje* ~ *Dubiója* Slabadõs, Vaitkūnų k. pievos, *įilgõje* ~ *Ilgója* Minčiùkų k. (Mùsninkų apyl.) dirva, *plačõje* ~ *Plačiója* Vaitelìškių k. (Krikštėnų apyl.) pieva, *smailõji* Kaimynėlių k. (Mùsninkų apyl.) dirva; *didžeje balà* ~ *Dìdžioja balà* Bagùžiškių k. (Krikštėnų apyl.), *didžeje pieva* ~ *Dìdžioja píeva* Santakiū k. (Viesū apyl.), *įilgieji alkaį* ~ *Ilgíeji alkai* Skomìnų k. (Pabáisko apyl.) raistas, *įilgõje pieva* ~ *Ilgója píeva* Vindeĩkiai, *platieji alkaį* ~ *Platíeji alkai* Skomìnų k. raistas; (netaisyklingai padarytos formos) *aukštõjes* ~ *Aukštójos* Leščiūnų k. (Juknoniū apyl.) dirva, *platusieji škeršinį* ~ *Platusíeji skersìniai* Gailiūnų k. (Krikštėnų apyl.) dirva.

Apie kitus sudaiktavardėjusius, o taip pat suprieveiksmėjusius šios tarmės įvardžiuotinius būdvardžius žr. „Lietuvos TSR MA Darbai“, serija A, 2(7), 1959, p. 191t.

4. Kirčiavimas

§ 28. a) Tarmės dviskiemenių būdvardžių kirčiavimas mažai skiriasi nuo lk. Minėtinos tiktai šios smulkmenos:

1. Vieno kito būdvardžio kirčiavimas nesutampa su lk., pvz., trečiąja kirčiuote kirčiuojamas *túmsus, -i* (: lk. *tamsùs, -ì* 4), *ketvirtąja* kirčiuote – *keršas, -à* (: *kéršas, -à* 3), *širmas, -à* (: *šìrmas, -à* 3).

2. Trečiosios kirčiuotės būdvardžio *brangus, -i* vns. vardininkas kirtį turi šaknyje, – *brúngus, brúngi*, bev. g. *brúngu*, – vadinasi, kaip *áiškus, áiški, túnkus* ~ *tánkus, túnki* ~ *tánki*[12].

3. Moteriškosios giminės, t.y. *(i)o*-kamienių būdvardžių vns. naudininko kirčiuojama galūnė: *baltái, sausái; saldžiái* ~ *saldžiái, žalái* ~ *žaliái*. Taip kirčiuojami ir tų kamienų trečiosios bei ketvirtosios kirčiuočių daugiaskiemeniai būdvardžiai, pvz.: *alkanái, paįilgái, purvinái, švetimái; nažulnái* ~ *nuožulniái, panašái* ~ *panašiái*.

Daugiaskiemenių būdvardžių kirčiavimo skirtumų nuo lk. pasitaiko kiek daugiau.

[12] Dėl šių būdvardžių kirčiavimo plg. A. Laigonaitė, Literatūrinės lietuvių kalbos kirčiavimas, Vilnius, 1959, p. 50.

1. Būdvardžiai su priesagomis *-onas, -ona; -i·vas ~ -yvas, -i·va ~ -yva* tarmėje kirčiuojami trečiąja kirčiuote, pvz.: *geltónas, -a ~ geltónas, -à, raudónas, -a ~ raudónas, -à; unkŝtívas, -a ~ ankstývas, -à, velívas, -a ~ vélývas, -à;* dgs. naud. *geltaniem, geltanóm, raudaniem, raudanóm; unkŝtiviem, unkŝtivóm, veliviem, velivóm.*

Daugiausia taip kirčiuojami ir priesagos *-ingas, -inga* vediniai, pvz.: *smalíngas, -à, geringà* „ėringa"; dgs. naud. *smaliñgiem, smalingóm, geringóm*; dgs. gal. *smalíngus, smalíngas, geríngas.* Atskiri priesagos *-ingas, -inga* būdvardžiai kirčiuojami keleriopai – trečiąja kirčiuote, kaip jau minėta, arba (rečiau) turi pastovų kirtį priesagoje (kaip lk.) ar šaknyje, pvz.: *letíngas, letingà* || *letíngas, letínga* || *lietingas, lietinga;* dgs. naud. *letiñgiem, letingóm* || *letíñgem, letíngam* || *lietiñgem, lietingam*; dgs. gal. *letíngus, letíngas* || *lietingus, lietingas.*

Dvejopai kirčiuojami sudurtiniai būdvardžiai su priešdėliu *prie-:* jie arba turi pastovų kirtį priešdėlyje (kalp lk.), arba kilnojamą iš galūnės į priešdėlį, pvz.: *prieduŕnis, -e, priekvaišis, -e, priekuŕtis, -e* || *preduŕnis, -ė ~ priedurnỹs, -ẽ, prekvaišis, -ė ~ priekvaišỹs, -ẽ, prekuŕtis, -ė ~ priekurtỹs, -ẽ*; dgs. naud. *prieduŕnem ~ príedurniam, príedurnėm* || *preduŕnám ~ priedurniám, preduŕnėm ~ priedurnėm*; dgs. gal. *prieduŕnis ~ príedurnius, príedurnes.*

Trečiąja „a" kirčiuote kirčiuojamas būdvardis *mėlinas, -a ~ mėlynas, -a* (moteriškosios g. vns. vardininko taip pat kirčiuojamas pirmasis skiemuo!), dgs. naud. *meliniem, melinóm*, gal. *mėlinus, mėlinas.*

2. Aukštesniojo ir aukštėlesniojo laipsnių būdvardžiai tarmėje yra ketvirtosios kirčiuotės. Tos kirčiuotės dažniausiai yra ir būdvardžiai su priesaga *-utinis, -utine* : *paskutínis, -e, pirmutínis, -e, vidutínis, -e*; dgs. naud. *paskutiniem, paskutiñóm* (dėl galūnės žr. § 26), gal. *paskutiñùs, paskutinìs.*

3. Kitaip, negu lk., kirčiuojami atskiri priesagos *-inis, -ine* būdvardžiai. Pvz., tarmėje pastovų kirtį turi *míltinis, -e* (: lk. *miltìnis, -ė*, 2), *mėsinis, -e* (: *mėsìnis, -ė* 2), *vuosinis, -e* (: *uosìnis, -ė* 2). Dvejaip kirčiuojami *aglinis, -e ~ eglinis, -ė, alkŝninis, -e, beŕžinis, -e* – antrąja kirčiuote (kaip lk.) ir pastoviu kirčiu *(ąglinis, -e, alkŝninis, -e, béŕžinis, -e).*

SKAITVARDIS

1. Kiekiniai skaitvardžiai

Pagrindiniai

§ 29. Tarmės pagrindiniai kiekiniai skaitvardžiai savo daryba daugiausia nesiskiria nuo tos pat rūšies lk. skaitvardžių. Atskiri ar tam tikrų grupių (sakysim, „11" – „19") skaitvardžiai kiek pakitę tiktai fonetiškai, plg.:

1. *vienas, viena*
2. *dù, dvì*
3. *îris ~ trỹs*
4. *keturì, kėtres < kẽturios*
5. *piñkì ~ penkì, piñkes ~ peñkios*
6. *šešì, šėšes ~ šẽšios*
7. *saptìni < septynì, saptìnes < septýnios*
8. *aštuoni, aštuones ~ aštúonios*

9. *devìni* ~ *devynì*, *devìnes* ~ *devýnios*
10. *dẽšims*, *dešimtìs*
11. *venúolika* < *vienúolika*
20. *dvìdešims*
21. *dvìdešims vienas*, *dvìdešims viena*
30. *trìždešims* ~ *trìsdešims*
40. *kẽtrežde̜šims* < *kẽturiasdešims*
100. *šimtas*
1000. *tûkstuntis* ~ *tûkstantis*.

Šalia kiekinių skaitvardžių *saptìnežde̜šims* „70“, *aštuonežde̜šims* „80“...; *tûkstuntis šimtas*, *tûkstuntis dù šimtai*, *tûkstuntis dù šimtai piñkežde̜šims*... dažnai (ypač vyresniosios kartos tarmės atstovų) ta pačia reikšme sakoma: *saptìnež dẽšimtis* (< *septýnios dẽšimtys*), *atuonež dẽšimtis*...; *venúolika šimtu* (~ *šimtų*), *dvìlka šimtu*, *dvìlka šimtu ìi piñkežde̜šims*... Plg.: *mán jaũ saptìnež dẽšimtis šešì mẽtai; uš kárvi tadaĩ makẽje aštañúolka deviñúolka šimtu; jisaĩ be dvìdešims ketuřů šimtu nepardúoda*.

§ 30. Skaitvardis *vienas*[13] linksniuojamas kaip *a*-, o *viena* kaip *o*-kamieniai būdvardžiai (§§ 23, 25).

Skaitvardžio *dù*, *dvì* kilmininko, naudininko ir įnagininko formos yra tos pačios kaip vyriškajai, taip ir moteriškajai giminei: kilm. *dvejů* ~ *dviejų* arba *dviẽ*, naud. ir įn. *dviem*. Vyriškosios giminės vietininkas *dvejúosi*/*dvejúose* ~ *dviejuosè*, il. *dvejúosin* ~ *dviejúosen*/*dvejúosna(n)* ~ *dviejúosna(n)*, moteriškosios giminės viet. *dvejósi*/*dvejóse* ~ *dviejosè*, il. *dvejósin* ~ *dviejósen*/*dvejósna(n)* ~ *dviejósna*(*n*) (plg. § 4).

Taip pat, kaip *dù*, *dvì*, linksniuojami ir *abù*, *abì*. Tiktai vardininką ir galininką beturi *abúdu*, *abìdvi* — kiti linksniai nevartojami.

Skaitvardžio *trìs* atskiras vyriškosios ir moteriškosios giminės formas turi vietininkas ir iliatyvas: viet. *trìjúosi*/*trìjúose*, *trìjósi*/*trìjóse*, il. *trìjúosin*/*trìjúosna(n)*, *trìjósin*/*trìjósna*(*n*). Kitų linksnių formos giminės neskiria: kilm. *trìjů* ~ *trijų*, naud. ir įn. *trìm* ~ *trìm*, gal. *trìs*.

Skaitvardžio *keturì* galūnės yra tos pačios, kaip ir *ia*-kamienių būdvardžių (pvz., *naujas*, § 23), o *kẽtres* ~ *kẽturios* — kaip *io*-kamienių būdvardžių (pvz., *nauja*, § 25) daugiskaitos formų. Be moteriškosios giminės vardininko formos, balsio *u* po priebalsio *t* paprastai neturi ir galininko forma: *kẽtris* ~ *kẽturias*. Su moteriškosios giminės galininku yra sutapęs ir vyriškosios giminės galininkas *kẽtris*. Tačiau jo galūnė *-is* tarmėje gali būti fonetiškai atsiradusi kaip iš *-is*, taip ir iš *-ius*. Šio linksnio forma *kẽt(u)řus* pasitaiko Čiõbiškio, Mùsninkų apylinkėse ir kitur tarmės ploto rytiniame pakraštyje. Ją taip pat turi ir gretimos rytų aukštaičių tarmės, po suminkštėjusio priebalsio (ar *j*) išlaikančios sveiką *-us* (Kurkliaĩ, Lyduõkiai, Želva, Molétai Giedraĩčiai...). Kaimynai Kaišiadorių apylinkių vidurio aukštaičiai (pvz., Žãsliai) šį galininką turi su *-is*, nors atskirose vietose (pvz., Palómenė) šalia jo dar pasitaiko ir forma su *-ius*. Galima dar pridėti, kad galūnė *-is* būdinga ir K. Širvydo raštams,

[13] Kaip lk. (plg. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, p. 938), taip ir tarmėje *vienas,-a* dar gali būti vartojamas būdvardžio ar įvardžio reikšme, pvz.: *likaů viena ki* (= kaip) *piřštas*; *su tuõ vaikú dabaĩ vienas vařgas*; *venaĩs mẽtais búva labaĩ unkštìvas pavåsaris*; *jiẽ ki gaidžeĩ vienas prèš kìtu šakinẽji*; *mẽs ìiž viẽna bůkana* (= kẽpalo) *dúonas nevålgem*.

plg.: *pinkis* SP I 252_{20}, *septinis* SP I 140_{17} šalia *elnius* SP I 141_{26}, *erszkiécius* SP II 163_{32}.

Kaip *keturì*, *kẻtres* linksniuojami ir *piñkì*, *piñkes*; *šešì*, *šẻšes*; *saptìni*, *saptìnes*; *aštuõni*, *aštuõnes*; *devìni*, *devìnes*.

Skaitvardis *dẻšims* nelinksniuojamas. Linksniuojamoji jo forma *dešimtìs* (kiek dažniau vartojama tiktai vyresniosios kartos tarmės atstovų) turi tas pačias galūnes, kaip ir *i*-kamieniai daiktavardžiai (plg. § 11), tiktai greta daugiskaitos kilmininko *dešimčũ* ~ *dešimčiũ* pasitaiko ir *dešimtũ* ~ *dešimtũ*.

Skaitvardžiai *venuõlka* – *deviñõlka* turi vienaskaitos linksnius. Jų galūnės yra tos pačios, kaip ir *o*-kamienių daiktavardžių (§ 8), tiktai galininkas turi trumpą *-a*, t. y. sutampa su vardininku.

Skaitvardis *šimtas* linksniuojamas kaip *a*-kamieniai daiktavardžiai (§ 6), o *tùkstuñtis* daugiausia (o jaunesniosios kartos atstovų visada) – kaip *ia*-kamieniai daiktavardžiai (§ 7). Senoji karta jį kartais dar vartoja ir su *ė*-kamienių daiktavardžių galūnėmis, plg.: vns. vard. *tùkstuñte* ~ *tũkstantė*, vns. kilm., dgs. vard. *tùkstuñtes* ~ *tũkstantės*, dgs. naud. ir įn. *tùkstuñtem* ~ *tũkstantėm*. Tokios formos, greičiausiai, yra atsiradusios vietoj senesnių moteriškosios giminės *i*-kamienių formų (plg. moteriškosios giminės *i*-kamienių daiktavardžių perėjimą į *ė*-kamienius – § 12).

Sudurtiniai skaitvardžiai *dìdešims* – *devìnežděšims* nelinksniuojami. Samplaikinių skaitvardžių (sudarytų iš kelių žodžių) linksniuojami visi žodžiai, pvz.: vard. *dù tùkstuñčių trìs šimtai devìni*, kilm. *dìvejũ tùkstuñču trijũ šimtu deviñũ* ir t. t.

Dauginiai

§ 31. Pirmiausia minėtini tokios pačios darybos dauginiai skaitvardžiai, kaip ir lk.: *venerì* ~ *vienerì*, *vienerès* ~ *vienerios*; *abejì*, *ãbejes* ~ *ãbejos*; *dìvejì*, *dìvẻjes* ~ *dvẽjos*; *trejì*, *trẻjes* ~ *trẽjos*; *keîverì*, *kẻîveres* ~ *kẽtverios*; *piñkerì*, *piñkeres* ~ *peñkerios*... *devinerì* ~ *devynerì*, *devìneres* ~ *devýnerios*.

Su priesaga *-er-* kartais sakoma ir *dìvejerì*, *dìvẻjeres* ~ *dvẽjerios*; *trejerì*, *trẻjeres* ~ *trẽjerios*.

Greta dauginių skaitvardžių, turinčių priesagą *-er-*, tarmėje dar vartojami tos pačios reikšmės skaitvardžiai su priesaga *-el-*: *venelì* ~ *vienelì*, *vienèles* ~ *vienelios*, *piñkelì*, *piñkeles* ~ *peñkelios*; *šešelì*, *šẻšeles* ~ *šẽšelios*; *saptinelì* < *septynelì*, *saptìneles* < *septýnelios*; *aštanelì* ~ *aštuonelì*, *aštuõneles* ~ *aštúonelios*; *devinelì* ~ *devynelì*, *devìneles* ~ *devýnelios*.

Šalia moteriškosios giminės vardininko formų *vienères*, *vienèles*, galininko *vienèris* ~ *vienerias*, *vienèlis* ~ *vienelias* dar pasitaiko formos su šakniniu *-e-*: vard. *vẻneres* ~ *vẽnerios*, *vẻneles* ~ *vẽnelios*, gal. *vẻneris* ~ *vẽnerias*, *vẻnelis* ~ *vẽnelias*. Pastarosios, greičiausiai, atsiradusios pagal *dìvẻjes* ar *dìvẻjeres*, *kẻîveres* (vard.); *dìvẻjeris* ~ *dvẽjerias*, *kẻîveris* ~ *kẽtverias* (gal.).

Dauginiai skaitvardžiai vartojami su daugiskaitiniais daiktavardžiais, pvz.: *dìvẻjes (dìvẻjeres, dìvẻjeles) dùris*, *kẻîveres šãkes*, *devinerì (devinelì) mẻtai*.

Linksniuojami dauginiai skaitvardžiai kaip pagrindinis skaitvardis *keturì*, *kẻtres* (§ 30). Vyriškosios giminės galininko galūnė daugiausia yra *-is (dìvejìs, trejìs)*, tik arčiau rytinės tarmės ribos pasitaiko ir *-us (dìvejùs, trejùs)*. Šalia moteriškosios

giminės dauginio skaitvardžio *trėjes* naudininko ir įnagininko formos *trejóm* kartais sakoma ir *trijóm*, pvz.: *trijóm pirštinem neuštėks šúlu; su trijóm kélnem*. Pastaroji forma, greičiausiai , yra kontaminacinis perdirbinys iš *trejóm* ir *trím*.

Kuopiniai

§ 32. Tarmės kuopinių skaitvardžių daryba tokia pati, kaip lk.: *dvėjetas, trėjetas, kėtvertas, piñketas ~ peñketas, devinetas ~ devýnetas*.

Šios rūšies skaitvardžiai gali būti vartojami ir su vyriškosios ir su moteriškosios giminės daiktavardžiais, pvz.: *trėjetas arklų, kėtvertas paršu; piñketas kárvu, šėšetas kaulu*.

Kuopiniai skaitvardžiai turi vienaskaitos linksnius. Jų galūnės daugiausia tos pačios, kaip ir *a*-kamienių daiktavardžių (§ 6), tiktai vardininkas ir galininkas kartais gali turėti dar ir galūnę *-a*, pvz.: *piñketa paršu láksta, trėjeta kárvu gánasi; kėtverta arklų pardave, aštuoneta víštu lápe núneše*. Šios formos (kaip ir *vienuolika – devyniolika*) laikytinos bevardės giminės vardininko-galininko liekanomis.

Trupmeniniai

§ 33. Tokio tipo trupmeniniai skaitvardžiai, kaip lk. *viena trečioji, trys aštuntosios*, tarmėje nevartojami; vietoj jų sakoma: *(vienas) trėčdalis, (vienas) keturtadalis, du pinktadalių ~ du penktadaliai, tris aštuntadalių ~ trys aštuntadaliai* ir t. t.

Šios rūšies skaitvardžiai turi tiktai vyriškosios giminės formas; jų sudurtiniai sandai *trėčdalis, keturtadalis* ir kt. linksniuojami kaip *ia*-kamieniai daiktavardžiai (§ 7).

Trupmeninio skaitvardžio reikšme vartojamas ir žodis *púse ~ pùsė* (linksniuojamas kaip *ė*-kamieniai daiktavardžiai, § 10).

Skaitvardžiai *pusuñtra ~ pusaňtro, pušėrėče ~ pustrėčio, pušketviřta ~ pusketviřto....* yra kaitomi giminėmis, bet nelinksniuojami; jų vartojamos tik kilmininko formos, pvz.: *pušėrėče maiša ~ pustrėčio maišo, pušėrečos luntos ~ pustrečios lentos*.

2. Kelintiniai skaitvardžiai

§ 34. Tarmės kelintinių skaitvardžių daryba iš esmės nesiskiria nuo lk., plg.: *pírmas, -à; uñtras, -à ~ aňtras, -à; trėčis, -è ~ trėčias, -ià; ketviřtas, -à; deviňtas, -à; dešiňtas, -à; dvidešiňtas, -à; dvidešim(s) pírmas, -à*. Tiktai kelintiniai skaitvardžiai nuo „11“ iki „19“ tarmėje gali turėti dvejopas formas – šalia *venuolktas, -a, dvílktas, -a* vyresniosios kartos tarmės atstovų gana dažnai dar yra vartojama ir *venalìkis, -e ~ vienuolìkis, -ė, dvilìkis, -e ~ dvylìkis, -ė* ir t. t.

§ 35. Skaitvardžio *pírmas* linksniai turi tas pačias galūnes, kaip *a*-kamieniai, o *pirmà* – kaip *o*-kamieniai būdvardžiai (§§ 23, 25). Taip pat linksniuojami ir kiti *a*-, *o*-kamieniai kelintiniai skaitvardžiai.

Skaitvardžiai *trėčis, venalìkis, dvilìkis...* linksniuojami kaip *ia*-kamieniai (§ 23), *trečė* – kaip *io*-kamieniai (§ 25) ir *venalìke, dvilìke* – kaip *ė*-kamieniai (§ 26) būdvardžiai. Kaip tam tikri *ia*-kamieniai būdvardžiai, taip ir skaitvardžiai *venalìkis, dvilìkis* ir kt. šalia vns. naudininko būdvardinės galūnės *(venalìkem ~ vienuolìkiam, dvilìkem ~ dvylìkiam)* kartais turi ir daiktavardinę *(venalìkių ~ vienuolìkiui, dvilìkių ~ dvylìkiui)*.

Kelintinių samplaikinių skaitvardžių linksniuojamas tik paskutinis žodis, pvz.: vns. vard. *tůkstuñtis devìni šimtaį piñktas*, kilm. *tůkstuñtis devìni šimtaį piñkta...* dgs. vard. *tůkstuñtis devìni šimtaį keturelìkių mėtaį*, įn. *tůkstuñtis devìni šimtaį keturelìkiįs mėtaįs*.

3. Kirčiavimas

§ 36. Svarbesnės tarmės skaitvardžių kirčiavimo skirtybės nuo lk. yra tokios:

a) Kiekinių pagrindinių:

1. Ritmiškai skaičiuojant, skaitvardžių „4" – „6" gali būti kirčiuojamas pirmasis skiemuo: *kèturi*, *piñki*, *šèši*.

2. Skaitvardžio *vienà* vns. naudininko forma kirtį turi galūnėje: *venái* ~ *vienái* (plg. § 28a).

3. Skaitvardžio *îrìs* naudininko ir įnagininko formų priegaidė yra tvirtapradė: *îrìm* (plg. § 17,3).

4. Skaitvardžio *dešimtìs* atskirų linksnių formos greta galūninio kirčio kartais (rečiau) gali turėti ir šakninį, pvz.: vns. vard. *dešimtìs* || *dėšimtis*, kilm. *dešimtìes* || *dėšimtes*.

5. Skaitvardžio *šimtas* daugiskaitos formos kirtį turi šaknyje, jeigu jos eina po kito skaitvardžio, pvz.: *dù šimtai*, *dvìlka šimtu* ~ *dvýl(i)ka šimtų*, *îrìm šimtam*, *dvìem šimtaįs*, bet: *šimtaĩ jů tinái skraĩda; tù jů šimtaĩs nepapirksì*.

b) Dauginių:

Greta galūnėje kirčiuojamų vardininko formų *saptinerì*, *saptinelì*, *aštanerì*, *aštanelì*, *devinerì*, *devinelì* vartojamos formos, turinčios kirtį priesagoje: *saptìneri*, *saptìneli*, *aštůoneri*, *aštůoneli*, *devìneri*, *devìneli*. Formos su šiuo kirčiu atsiradusios pagal *saptìni*, *aštůoni*, *devìni*, kur kirtis iš trumpos galūnės atitrauktas dėsningai.

c) Kelintinių:

1. *pìrmas*, *-à* vns. įnagininko ir dgs. galininko formų dažniausiai kirčiuojama galūnė: *pirmù*, *pirmaį̃*; *pirmùs*, *pirmàs*. Tų formų galūnė pradėta kirčiuoti dėl kitų kelintinių skaitvardžių analogijos, pvz., *uñtras*, *-à* ~ *añtras*, *-à* – vns. įn. *untrù*, *untraį̃*; dgs. gal. *untrùs*, *untràs*.

Moteriškosios giminės skaitvardžių *pirmà* – *dešimtà*, *dvìdešimtà* – *devinezìdešimtà* vns. naudininkas kirtį turi galūnėje, pvz.: *pirmái*, *keĩvirtái*, *dvìdešimtái*..., kaip ir *o*-kamienių būdvardžių tas pats linksnis (§ 28 a).

2. *venalìkis*, *-e* – *devinelìkis*, *-e* ~ *devyniolìkis*, *-ė* kirčiuojami antrąja kirčiuote (*venůolìktas*, *-a*... turi pastovų kirtį, kaip lk.).

ĮVARDIS

1. Bendrosios pastabos

§ 37. Daugumas tarmės įvardžių yra tie patys, kaip ir lk., tik kai kurie kiek pakitę fonetiškai, morfologiškai, atskirų įvardžių pakitusi reikšmė, vienas kitas yra patekęs iš slavų kalbų. Pvz.:

1. Asmeniniai: *àš*, *tù*, *jisaĩ*[14] || *áns* „jis", *anà* „ji", *mės*, *jůs* ~ *jũs*, *jiė* || *ãne* ~ *ãnie*, *jòs* || *ãnas* ~ *ãnos*.

[14] Trumpoji forma *jis* visiškai nevartojama. Su dalelyte *-ai*, kuri savo pažymimąją, tvirtinamąją reikšmę tarmėje yra praradusi, vartojami ir atskiri kiti įvardžiai (plg. toliau).

2. Sangrąžinis *savì* ~ *savę̃*.

3. Savybiniai: *mȧ̀na* ~ *màno*, *tȧ̀va* ~ *tàvo*, *sȧ̀va* ~ *sàvo*.

4. Parodomieji: *anàs*, *anǫ̀j*<*anóji*[15] „ana“, *šìtas*, *šìtaj* ~ *šìtoj* „šita“, *tàs* || *tasaì*, *tǫ̀j* „ta“, *tǫ̀ks* || *taksaì* ~ *toksaì*, *tǫ̀ke* ~ *tokià*, *šìtaks* ~ *šìtoks* || *šìtaksaj* ~ *šìtoksai*, *šìtake* ~ *šìtokia*, *tàs pàc* ~ *tàs pàts*, *tǫ̀j patì*, *pàc tàs*, *patì tǫ̀j*, *tǫ̀ks pàc*, *taksaì pȧ̂î*, *tǫ̀ke patì (pȧ̂î)*.

5. Klausiamieji-santykiniai: *kàs*, *kǫ̀ks* || *kaksaì* ~ *koksaì*, *kǫ̀ke*, *katràs*, *katrǫ̀j*, *kurìs*, *kuȓǫ̀j* (*retas*), *kelì*, *-es* ~ *-ios*, *keliñtas*, *-à*, *kelerì*, *-es*, *kanǫ̀* „kieno“.

6. Neapibrėžiamieji: *kàs*, *kǫ̀ks* || *kaksaì*, *kǫ̀ke*, *katràs*, *-ǫ̀j*, *kelì*, *-es*, *kelǫ̂lka*< *keliólika*, *kẽletas*, *bet kàs*, *bet kǫ̀ks* || *bet kaksaì*, *bet kǫ̀ke*, *bet katràs*, *bet katrǫ̀j*, *katràs-ne-katràs*, *katrǫ̀j-ne-katrǫ̀j*, *kai kàs*, *kàžna kàs*, *kàžna katràs*, *kàžna kǫ̀ks (kaksaì)*, *šìs tàs*, *šǫ̀ks tǫ̀ks* || *šeksaì taksaì* ~ *šioksaì toksaì*, *šǫ̀ke*, *tǫ̀ke*, *kìtas*, *kìtaj* ~ *kìtoj*, *kas kìta*, *vienas kìtas*, *viena kità*, *kitǫ̀ks*, *-e*, *kitǫ̀niškas*, *-a*, *vìsas*, *-à*, *viskàs*, *visǫ̀ks*, *-e*, *niekas*, *ni jǫ̀ks*, *-e* „nė joks, -ia“, *ni kǫ̀ks (kaksaì)*, *-e* „nė koks, *-ia*“. Vietoj *kiekvienas*, *-a* daugiausia vartojami slaviškos kilmės įvardžiai *kǫ̀žnas*, *-a*, *žẽdnas*, *-a*.

7. Pažymimasis *pàc*, *patì*.

2. Linksniavimas

Negimininiai įvardžiai

§ 38. *àš*, *tù*; *savì*.

	Vienaskaita	Daugiskaita
V.	*àš*, *tù*	*mẽs*, *jùs*
K.	*manì*, *tavì*, *savì*	*mùsu*, *jùsu*
N.	*mán̂*, *táu*, *sáu*	*mùm*, *jùm*
G.	*manì*, *tavì*, *savì*	*mumìs*, *jumìs*
Įn.	*maniḿ*, *taviḿ*, *saviḿ*	*mùm*, *jùm*
Vt.	*manì*, *tavì*, *savì*	*mumìsi*/*mumìse*; *jumìsi*/*jumìse*

Be trumpesnių formų *àš*, *tù*, vns. vardininkas kartais dar turi ilgesnes: *àšen*, *àšenaj*; *tùjen*, *tùjenaj*. Jas daugiausia vartoja tik vyresnioji karta.

Vns. kilmininko ir galininko formos tarmėje daugiausia yra vienodos: *manì* ~ *manę̃*, *tavì* ~ *tavę̃*, *savì* ~ *savę̃*. Šalia *manì*, *tavì*, *savì* retkarčiais pasitaiko vns. galininko formos *manì*, *tavì*, *savì*. Jos gali būti senesniųjų formų *manè*, *tavè*, *savè* liekanos (tarmėje *-ė*>*-i*), tačiau šių įvardžių vns. galininkas su *-ì* pasitaiko ir tose rytinėse lietuvių tarmėse, kurios išlaiko sveiką senąjį *-ė* (pvz., apie Tverečių), taip pat tarmėse, kuriose senovinis *-en*>*-e* (Palomenė, Žasliai ir kitur). Dėl to vns. galininko formų su *-ì* kilmė yra neaiški[16].

Dgs. kilmininkas daugiausia yra *mùsu* ~ *mùsų*, *jùsu* ~ *jùsų* (šios formos vartojamos ir kaip savybiniai įvardžiai). Kartais dar pasitaiko vns. kilmininko pavyzdžiu

[15] Atskirų moteriškosios giminės įvardžių paprastosios vns. vardininko ir įnagininko formos yra pakeistos sutrumpėjusiomis įvardžiuotinėmis formomis (apie jas plačiau žr. „Lietuvos TSR MA Darbai“, serija A, 2(7), 1959, p. 195 tt.). Šalia paprastųjų sutrumpėjusias įvardžiuotines formas kartais turi ir vyriškosios giminės dgs. vardininkas, pvz.: *anìej*, *kaȓìej*, *šìtìej*, *tìej*. Tačiau šios formos pasitaiko ne visame tarmės plote – jos daugiausia vartojamos tiktai Čiõbiškio ir Mùsninkų apylinkėse.

[16] Plg. J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, t. 3, Warszava, 1956, p. 137; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 299.

padarytos formos *mumì* ~ *mumę̃*, *jumì* ~ *jumę̃* (plg.: *jisaĩ mumì nepráše; įiš jumì atėje un mumìs* „iš jūsų atėjo pas mus“).

Kaip dgs. naudininkas, dažniausiai toks pat yra ir dgs. įnagininkas (plg.: *neĩk su múm; su júm nėr kỏ šnekėî*). Rečiau pasitaiko dgs. įnagininkas *mumiḿ*, *jumiḿ* (plg.: *su mumiḿ anà nėšneka; àš su jumiḿ nỏřu važuỏî*).

Dgs. galininkas dažniausiai yra *mumìs*, *jumìs;* retesnės galininko formos *mumì*, *jumì*.

§ 39. Kiti negimininiai įvardžiai turi tik vienaskaitą. Jų galūnės daugiausia tos pačios, kaip ir atitinkamų lk. įvardžių, tiktai atskirų linksnių kiek skiriasi fonetiškai, plg.:

V. *kàs, niekas, šìs tàs*
K. *kỏ, nieka, šỏ tỏ*
N. *kám, niekam, šám tám*
G. *kū, nieku, šĩ tū*
Įn. *kuỏ* || *kuõm, nieku, šuỏ tuỏ* || *šuõm tuõm*

Kilmininkas dar turi klausiamąja, santykine ir nežymimąja reikšme vartojamą formą *kanỏ*, pvz.: *kanỏ šìtaį kepůre? kanỏ padėta, tàs įi pasiįiìms; nemėtik akmenū̃ — da kanỏ lúngu įiišmušì*. Forma *kanỏ*, greičiausiai, atsiradusi iš *kenõ*<*kienõ*, t. y. iš įvardžio *kienas* (dabar pasitaikančio tik rytinėse lietuvių tarmėse, pvz., Lazūnuose, Gervėčiuose, Zíeteloje) vns. kilmininko.

Šalia galininko *šĩ tū* pasitaiko ir *šū tū* (plg.: *dáve šū tū pasỏgas*), kur *šū*, matyt, atsirado pagal antrąjį sandą *(tū)*.

Vns. įnagininkas *kuõm* (<*kuomi*), *šuõm tuõm* (<*šiuomi tuomi*), kaip ir gimininių įvardžių to linksnio formos su *-m*, daugiau vartojamos vyresniosios kartos atstovų.

Vietininko formas pavaduoja prieveiksmiai: *kur̃*, *niekur*, *šì tì* „šen ten“.

Įvardis *kelỏîka* linksniuojamas kaip skaitvardis *venůolka* (§ 30).

Gimininiai įvardžiai

a kamienas

§ 40. *a*-kamienių įvardžių, pvz.: *anàs, šìtas, vìsas*, daugelis linksnių galūnių yra tos pačios, *kaip ir a*-kamienių būdvardžių (§ 23); skiriasi tik vienu kitu atveju.

Kai kurių įvardžių vns. įnagininkas turi trejopas galūnes: *-u*, *-uo* ir *-uom*, plg.: *anù, anuỏ, anuõm; katrù, katruỏ, katruõm; šitù, šituỏ, šituõm*. Senesniąsias galūnes *-uo* arba *-uom* (<*-uomi*) turi dar *tàs*: *tuỏ, tuõm*. Dažniausiai vartojamos šių įvardžių formos su *-uo;* su *-uom* labiau yra būdingos vyresniosios kartos atstovams, o su *-u* visiškai retai bepasitaiko. Kitų *a*-kamienių įvardžių vns. įnagininko galūnė visada yra *-u* (<*-uo*), pvz.: *kitù, kitỏniškù, kỏžnu, kelintù, visù*.

Įvardžiai *anàs, katràs, šìtas, tàs* turi senesniąsias dgs. vardininko ir galininko galūnes: vard. *aniė, kaîriė, šitiė, tiė;* gal. *anůos, katrůos, šitůos, tůos*. Kitų *a*-kamienių įvardžių šių linksnių galūnės yra sutrumpėjusios: vard. *kitì, kitỏniški, kỏžni, kelintì;* gal. *kitùs, kitỏniškus, kỏžnus, kelintùs*.

ia kamienas

§ 41. *ia*-kamieniai įvardžiai, pvz.: *jisaĩ*, *kȯks (kaksaĩ)*, linksniuojami panašiai kaip ir to pat kamieno būdvardžiai (§ 23). Tiktai šie įvardžiai beveik visada turi išlaikę senesniąsias vns. įnagininko, dgs. vardininko ir galininko galūnes, pvz.: vns. įn. *juǒ* || *jùom*, *kaĩkuǒ* || *kaĩkùom*, dgs. vard. *jiė*, *kakiė*, dgs. gal. *jùos*, *kaĩkùos*.

Šalia asmeninio įvardžio vns. vardininko formos *jisaĩ* ta pačia reikšme labai dažnai vartojamas įvardis *áns* (<*ãnas*), o greta dgs. vardininko *jiė* – *ȧne* ~ *ãnie* arba (rečiau) *ȧnis* ~ *ãnys*.

Įvardžiai *kelì*, *kelerì* turi tik daugiskaitos linksnius, kurių galūnės visiškai tos pat, kaip ir būdvardžio *naujas* galūnės (§ 23).

Nuo kitų *ia*-kamienių savo linksniavimu kiek skiriasi įvardis *pàc* ~ *pàts*. Atskiri šio įvardžio linksniai turi išlaikytas *i*-kamienių galūnes, plg.: vns. kilm. *patiẽs*, gal. *pȧti* ~ *pãtį*, dgs. vard. *pȧtis* ~ *pãtys*. Kitų linksnių galūnės yra *ia*-kamienių. Šio kamieno galūnę dažnai turi ir vns. kilmininkas: *pȧče* ~ *pãčio*. Šalia vns. galininko *pȧti* kartais pasitaiko ir *pȧči* (plg.: *pȧči didžáusi dárbu padȧrem*; *jisaĩ un pȧči karȧli bȕva nuvėjis* „jis pas patį karalių buvo nuėjęs“). Šios formos *č* yra atsiradus pagal kitus linksnius, dėsningai turinčius afrikatą *č*.

Įvardžio *pàc* vns. įnagininko ir dgs. galininko galūnės yra sutrumpėjusios: vns. įn. *pačù*, dgs. gal. *pačùs* || *pačìs* ~ *pačiùs*.

o kamienas

§ 42. Daugumas *o*-kamienių įvardžių turi tas pačias galūnes, kaip ir šio kamieno būdvardžiai (§ 25).

Kai kurių įvardžių vietoj vns. vardininko paprastųjų formų, kaip jau minėta (plg. 15-tą išnašą), dažniausiai vartojamos sutrumpėjusios įvardžiuotinės formos (pvz.: *anǒį*, *katrǒį*, *šìtaį*...).

Vns. įnagininkas visada turi ilgesniąsias (įvardžiuotines) galūnes, pvz.: *anúį* ~ *anąj* || *anaĩ̃*, *šitúį* ~ *šitąj* || *šitaĩ̃*, *visaĩ̃*.

Įvardžiai *anà*, *katrà*, *šità* šalia dgs. galininko formų su *-as* ~ *-as* turi dar formas su *-uos*: *anùos*, *katrùos*, *šitùos*. Įvardžio *tà* vartojama tiktai forma *tùos*. Dgs. galininkas su *-uos* yra atsiradęs pagal vyriškosios giminės (*a*-, *ia*-kamienes) formas.

io kamienas

§ 43. *io*-kamienių įvardžių galūnės yra tos pačios, kaip ir *o*-kamienių, tiktai eidamos po suminkštėjusių priebalsių daugiau yra pakitusios fonetiškai, pvz.: vns. gal. *pȧči* (<*pãčiu*) ~ *pãčią*, *šìtaki* ~ *šìtokią*, vns. įn. *kaĩkúį* ~ *kokiąj* || *kakiĩ̃*, *pačiĩ̃* „pačia“, dgs. gal. *pačìs* ~ *pačiàs*, *šìtakis* ~ *šìtokias*.

Vietoj lk. dgs. galininko formų *jàs*, *kókias*, *kuriàs*, *šiàs*, *tókias* tarmėje visada vartojama *jùos*, *kaĩkùos*, *kuĩrùos*, *šùos*, *taĩkùos*.

Vietoj lk. vns. vardininko formos *jì* tarmėje, galima sakyti, visada vartojama *anà*, o šalia dgs. vardininko *jǒs* – labai dažnai ir *ȧnas* ~ *ãnos*.

Įvardžiai *kėles* ~ *kẽlios*, *kėleres* ~ *kẽlerios* turi tik daugiskaitos linksnius.

3. Kirčiavimas

§ 44. Svarbesnieji tarmės įvardžių kirčiavimo skirtumai nuo lk. yra tokie:

a) Įvardis *šìtas, šìtaį* kirčiuojamas taip pat, kaip *kìtas, -à (kìtaį), vìsas, -à*, t. y. kaip ketvirtosios kirčiuotės dviskiemeniai būdvardžiai *(gẽras, -à)*.

b) Įvardžiai *kȍks (kaksaì), kȍke ~ kokià, šȍks (šeksaì), šȍke ~ šiokià, tȍks (taksaì), tȍke ~ tokià* yra galūninio kirčiavimo (kirtį šaknyje turi tik vns. vard. *kȍks, šȍks, tȍks*, dgs. vard. *kȍkes || kaĩkos, šȍkes, tȍkes || taĩkos*).

c) Nepastovų kirtį turinčių įvardžių moteriškosios giminės vns. naudininko formos visada kirčiuojamos galūnėje, pvz.: *kelintái, pačái* (plg. būdvardžių kirčiavimą, § 28).

VEIKSMAŽODIS

1. Bendrosios pastabos

Nuosakos, laikai, skaičiai, asmenys. § 45. Veiksmažodžių yra keturios nuosakos: tiesioginė, tariamoji, liepiamoji ir leidžiamoji.

Tiesioginė nuosaka turi keturis laikus: esamąjį, būtąjį kartinį, būtąjį dažninį ir būsimąjį.

Veiksmažodžių skaičiai yra du: vienaskaita ir daugiskaita; dviskaitos nėra.

Visų nuosakų ir laikų dgs. 1 asmens formos tarmėje paprastai baigiasi *-m*, o 2 asmens *-î*. Šiose formose po *-m* ir *-î* balsis *-e- ~ -ė-* išlaikytas tik prieš sangrąžos dalelytę, pvz.: *nė̃šames ~ nė̃šamės, nė̃šates ~ nė̃šatės*. Dėl būsimojo laiko dgs. 1 ir 2 asm. *-e* plg. § 55.

Vienaskaitos ir daugiskaitos trečiasis asmuo visada turi vienodas formas.

Atskirų veiksmažodžių vartojama tik 3 asmens forma. Tai vadinamieji beasmeniai veiksmažodžiai, pvz.: *sȍpa, sapėje ~ sopėjo, sapėdava, sapẽs, sapẽtu; sėkasi, sėkesi ~ sėkėsi...; tȍptelaje ~ tóptelėjo*. Tačiau tam tikruose posakiuose pasitaiko ir šių veiksmažodžių liepiamosios nuosakos 2 asmuo, pvz.: *ìir uñsisapẽk tu máñ teĩp* „ir įsisopėk tu man taip"; *ìir paŝnìk tu máñ teĩp gražeĩ*.

Sangrąžiniai veiksmažodžiai. § 46. Veiksmažodžiai be priešdėlių sangrąžos dalelytę *-s(i)* visada turi žodžio gale. Sveiką ją *(-si)* dažniau išlaiko tiktai esamojo, būtojo kartinio, būtojo dažninio laiko ir tariamosios nuosakos 3 asmuo, pvz.: *mȁtasi ~ mãtosi, nė̃šasi, praũsisi ~ praũsiasi, šlúojisi ~ šlúojasi; mȁtesi ~ mãtėsi, nė̃šesi ~ nė̃šėsi, praũsesi ~ praũsėsi, šlãvesi ~ šlãvėsi; matìdavasi ~ matýdavosi, nė̃ždavasi ~ nė̃šdavosi, praũzdavasi ~ praũsdavosi, šlúodavasi ~ šlúodavosi; matìtusi ~ matýtųsi, nė̃štusi, praũstusi, šlúotusi*. Tačiau šios formos taip pat neretai vartojamos ir be *-i*. Tada sutrumpėjusios sangrąžos dalelytės *-s* daugiausia išlieka minkštas, pvz.: *mȁtaŝ, nė̃šaŝ, praũsiŝ; mȁteŝ, nė̃šeŝ, praũseŝ; matìdavaŝ, nė̃ždavaŝ, praũzdavaŝ; matìtuŝ, nė̃štuŝ, praũstuŝ* (tiesa, pasakoma ir *mȁtas, nė̃šas*...).

Kitų formų galūnėje sangrąžos dalelytė visada yra sutrumpėjusi, pvz.: *matìtiŝ ~ matýtis, nė̃štiŝ, praũštiŝ* (*-s* minkštumas nelabai ryškus); *nešúos, nešìes, nė̃šames ~ nė̃šamės, nė̃šates ~ nė̃šates; nešaũs, nešeĩs nė̃šemes ~ nė̃šėmės, nė̃šetes ~ nė̃šėtės; nė̃ždavaus, nė̃ždavais...; nešúos, nešìes...; nė̃škis, nė̃škimes ~ nė̃škimės; nė̃štums*.

Priešdėlinių veiksmažodžių sangrąžos dalelytė visada yra tarp priešdėlio ir šaknies. Nesutrumpėjusi ji (*-si-*) išlieka šiais atvejais:

1) būdama kirčiuota, pvz.: *apsìieme ~ apsìėmė, nusìprause ~ nusìprausė, parsìveža, pasìsukem ~ pasìsukėme, pasìsukeĩ ~ pasìsukėte;*

2) būdama prieš šaknį, prasidedančią priebalsiais *s, š, z, ž*, o taip pat dažniausiai ir *č, dž*, pvz.: *pasiŝvéikiñî, péŕsiŝveŕî; apsišvàriñî, péŕsišaldîî* ~ *pérsišaldyti; pasizùliñt, uñsizuŕsî* „įsizursti"; *apsižeŕkî, susižinôî; nusičáudeî* ~ *nusičiáudėti, susičáupk; apsidžaũks, pasidžáuî* (rečiau: *suščáupk* ~ *susičiáupk, paždžáuî* ~ *pasidžiáuti*);

3) būdama po priešdėlių *įiš-* ~ *iš-, už-*, o labai dažnai ir po *at-*, pvz.: *įisidìliñî* ~ *išsidìlinti, įisimáudiî* ~ *išsimáudyti, įisiváikščeî* ~ *išsiváikščioti; usidėkî* ~ *užsidègti, usinarėî* ~ *užsinorėti, usiprašîî* ~ *užsiprašýti; acidůsa* ~ *atsidùso, acikôseî* ~ *atsikósėti, acimiñî* ~ *atsimiñti* (rečiau: *acdůsa, ackôseî, aĉmiñî*).

Kitais atvejais po priešdėlio sangrąžos dalelytė daugiausia yra sutrumpėjusi: *-si-* > *-s-* (prieš skardųjį priebalsį *-z-*), pvz.: *abžděginî* < *apsidėginti, apŝviĩkî* < *apsiviĩkti, nuspraũsî* < *nusipraũsti, pastaisîî* < *pasitaisýti, parsvaŕîî* < *parsivarýti, péŕŝnešî* < *pérsinešti, sužděî* < *susiděti*. Šių veiksmažodžių formos su nesutrumpėjusia sangrąžos dalelyte *(apsidėginî, apsiviĩkî...)* pasitaiko rečiau.

Bendratis. § 47. Tarmėje daugiausia vartojama sutrumpėjusi forma, turinti gale minkštą *-t*, pvz.: *aîî* ~ *eĩti, bůî* ~ *bůti, matîî* ~ *matýti, narět* ~ *norėti, sùkî, važůôî*. Ilgesnės bendraties formos su galiniu *-i* ar *-e* ~ *-ie* pasitaiko retai, pvz.: *gáuti, gáute*.

Vyresniosios kartos atstovai, be minėtų formų, kartais dar vartoja bendratį su dalelyte *-nai*, pvz.: *aĩtenaį* ~ *eĩtienai, díŕptenaį* ~ *dìrbtienai, narėtenaį* ~ *norėtienai, važůôtenaį*.

Sangrąžinių veiksmažodžių bendratis visada baigiasi *-tis*, pvz.: *nėštis, piŕktis, sùktis, vîtis* ~ *výtis*.

Siekinys. § 48. Kai kurioms kitoms rytų aukštaičių tarmėms taip būdingas siekinys aprašomojoje tarmėje, galima sakyti, nepasitaiko – girdėtas tik vienas pavyzdys: *mės bůdavo vagáutu važůojim* ~ *mės bůdavo uogáutų važiúojame* (Jačiónys, Pabaisko apyl.). Vietoj jo vartojama bendratis, pvz.: *visì įišėje* (~ *išėjo*) *ruĝů pjáuî; jisaî važůoji* (~ *važiúoja*) *šiena vėšî*.

2. Asmenavimas

Tiesioginė nuosaka

Esamasis laikas

§ 49. Esamojo laiko formas pagal kamiengalio balsį galima suskirstyti į keturias grupes: *a*-kamienes, *ia*-kamienes, *i*-kamienes ir *o*-kamienes. Asmenų galūnės yra tos pačios, kaip ir lk. esamojo laiko formų; tarmėje kai kurios jų yra pakitusios tik fonetiškai, plg.:

	Vienaskaita		Daugiskaita	
		a kamienas		
1.	*sukù,*	*sukůos*	*sůkam,*	*sůkames*
2.	*sukì,*	*sukies*	*sůkaî,*	*sůkates*
		sůka, sůkas(i)		
		ia kamienas		
1.	*kelîù,*	*kelůos*	*kėlim,*	*kėlimes*
2.	*kelì,*	*kelies*	*kėliî,*	*kėlites*
		3. *kėli, kėlis(i)*		

i kamienas

1.	*turìu*,	*turìuos*	*tùrim*,	*tùrimes*
2.	*turì*,	*turìes*	*tùriî*,	*tùrites*
		3. *tùri*, *tùris(i)*		

o kamienas

1.	*rõdau*,	*rõdaus*	*rõdam*,	*rõdames*
2.	*rõdai*,	*rõdais*	*rõdaî*,	*rõdates*
		3. *rõda*, *rõdas(i)*		

§ 50. Tarmės esamojo laiko kamienų daryba iš esmės nesiskiria nuo lk. Minėtinas tiktai vienas kitas dalykas.

a) Veiksmažodžio *bûî* ~ *bûti* vartojama bent po kelias kiekvieno asmens formas, būtent: vns. 1 asm. *bûnu*, *asù*, *asmù*, 2 asm. *bûni*, *asì*, 3 asm. *bûna*, *bûsta*, *ìr(a)*, *âsti;* dgs. 1 asm. *bûnam*, *âsam*, 2 asm. *bûnaî*, *âsaî*. Tiesa, tos formos kartais kiek skiriasi savo vartosena: formomis *asù*, *asmù*, *asì*, *ìr(a)*, *âsti*, *âsam*, *âsaî* reiškiamas asmens buvimas kalbamuoju momentu, o formomis *bûnu*, *bûni*, *bûna*, *bûsta*, *bûnam*, *bûnaî* – dažniausiai griežtai neapibrėžtu laiku.

Formos su šaknimi *as-* ~ *es-* yra atematinio asmenavimo liekanos. Tačiau tik vns. 2 asm. (*asì* ~ *esì*) ir 3 asm. (*âsti* ~ *ẽsti*) turi išlaikytas to asmenavimo galūnes. Kitų asmenų formos yra kontaminacinės, gavusios tematinių (*a*-kamienių) veiksmažodžių galūnes[17].

b) Tarmės *ia*-kamienių veiksmažodžių formos yra visiškai sutapusios su *i*-kamienėmis. To sutapimo priežastis – kamiengalio *a* (po suminkštinto priebalsio) išvirtimas *i*. Taigi formos *kėli*, *kėlisi; kėlim*, *kėlimes; kėliî*, *kėlites* yra fonetiškai išriedėjusios iš *kẽlia*, *kẽliasi*; *kẽliame*, *kẽliamės; kẽliate*, *kẽliatės*.

Tarmėje *ia*-kamienės yra ir veiksmažodžių *gìrdėî*, *lìdėî* ~ *lydėti*, *sedėî* ~ *sėdėti*, *žìdėî* ~ *žydėti* esamojo laiko formos; tai rodo tų formų turima afrikata: 3 asm. *gìrdži(si)*, *lìdži*, *sėdži*, *žìdži*, dgs. 1 asm. *gìrdžim*, *lìdžim*, *sėdžim*, *žìdžim*, 2 asm. *gìrdžiî*, *lìdžiî*, *sėdžiî*, *žìdžiî*.

Tiktai keletą kartų girdėta esamojo laiko 3 asm. forma *rõdže(s)* ~ *rõdžia(s)* „rodo(si)“ (*rõdže neteisingas knìgas* Juknónys, Čiõbiškio apyl.; *rõdžes*, *nepìrisìmenu takû* Leščiûnai, Gélvonų apyl.).

c) Veiksmažodžių su priesaga *-auî* esamojo laiko kamienga lio priebalsis gali būti *j* arba *n*, pvz.:

abalàuî ~ *obuoliáuti* – *abalàuju*, vns. 2 ir 3 asm. *abalàuji*, *abalàujim*, *abalàujiî* || *abalàunu*, *abalàuni*, *abalàuna*, *abalàunam*, *abalàunaî;* *badáuî* – *badáuju*, vns. 2 ir 3 asm. *badáuji*... || *badáunu*, *badáuni*, *badáuna*...; *dûsauî* ~ *dûsauti* – *dûsauju*, vns. 2 ir 3 asm. *dûsauji*... || *dûsaunu*, *dûsauni*, *dûsauna*...; *mainikáuî* – *mainikáuju*, vns. 2 ir 3 asm. *mainikáuji*... || *mainikáunu*, *mainikáuni*, *mainikáuna*...; *pašaráuî* – *pašaráuju*, vns. 2 ir 3 asm. *pašaráuji*... || *pašaráunu*, *pašaráuni*, *pašaráuna*...; *svačáuî* ~ *svočiáuti* – *svačáuju*, vns. 2 ir 3 asm. *svačáuji*... || *svačáunu*, *svačáuni*, *svačáuna*.

---

[17] Atematinio asmenavimo liekanų tarmėje labai maža. Be veiksmažodžio *būti* formų, dažnai dar yra vartojamas tiktai 3 asm. *niešti* ~ *niežti*.

Kiek dažnesnės, rodos, yra formos su kamiengalio priebalsiu *j*. Tačiau atskirų veiksmažodžių labiau linkstama vartoti (bent atskirose tarmės ploto vietose) esamąjį laiką ir su priebalsiu *n*, pvz.: *ĝribáuî* ~ *grybáuti* – *ĝribáunu, ĝribáuni, ĝribáuna; vagáuî* ~ *uogáuti* – *vagáunu, vagáuni, vagáuna; žuváuî* – *žuváunu, žuváuni, žuváuna* (Kulniškiai, Pabáisko apyl.).

Kamiengalyje *j* daugiausia turi tie esamojo laiko veiksmažodžiai, kurių prieš priesagos dvibalsį *au* yra priebalsis *n*, pvz.: *bernáuî* – *bernáuju, bernáuji* (vns. 2 ir 3 asm.), *bernáujim, bernáujiî; šenáuî* ~ *šienáuti* – *šenáuju, šenáuji, šenáujim, šenáujiî; tiñgiñáuî* ~ *tinginiáuti* – *tiñgiñáuju, tiñgiñáuji, tiñgiñáujim, tiñgiñáujiî.*

Pirminių veiksmažodžių su šaknies dvibalsiu *au* (be priebalsio prieš bendraties galūnę) esamojo laiko kamiengalis visada turi *n*, pvz.: *b̂láuî* – *b̂láunu, b̂láuni, b̂láuna; ĝr̂áuî* – *ĝr̂áunu, ĝr̂áuni, ĝr̂áuna; pláuî* – *pláunu, pláuni, pláuna; ráuî* – *ráunu, ráuni, ráuna.*

d) Gretimines esamojo laiko formas turi pirminiai veiksmažodžiai su šaknies balsiu *ū* (be priebalsio prieš bendraties galūnę). Tų veiksmažodžių esamojo laiko kamiengalyje gali būti priebalsiai *st, n, v*, pvz.: *dž̑ûî* ~ *džiūti* – *dž̑ûsta, dž̑ûna, dž̑ûva; ĝr̂ûî* ~ *griūti* – *ĝr̂ûsta, ĝr̂ûna, ĝr̂ûva; k̂l̂ûî* ~ *kliūti* – *k̂l̂ûsta, k̂l̂ûna, k̂l̂ûva; pûî* ~ *pūti* – *pûsta, pûna, pûva; žûî* ~ *žūti* „galą gauti; dingti, prapulti; žvejoti, žuvauti" – *žûsta, žûna, žûva.* Dažniausiai vartojamos formos su *-st-*, rečiausiai – su *-v-*.

Pirminiai veiksmažodžiai su šakniniu *u* kartais turi dvejopas esamojo laiko formas: su priesaga *-st-* ir su intarpu *-n-* (prieš *b, p* – *-m-*), pvz.: *blùkî* – *blûksta, bluñka; dùpî* ~ *dùbti* – *dûpsta, duñba*; *klùpî* – *klûpsta, kluñpa; k̂úr̂î* ~ *kiùrti* – *k̂ûrsta, k̂uřna* < **kiuñra; smùkt* – *smûksta, smuñka.* Abi formos yra beveik vienodo dažnumo.

Bendratys *dûkî* ~ *dũkti, rûkî* ~ *rũgti, slûkî* ~ *slũgti* kartais tariamos ir su trumpu *u*: *dùkî, rùkî, slùkî.* Tų veiksmažodžių esamasis laikas šalia formų su priesaga *-st-* (*dûksta, rûksta, slûksta*) rečiau turi ir formas su intarpu *-n-* (*duñka, ruñga, sluñga*).

Dvejopas esamojo laiko formas – su priesaga *-st-* ir intarpu *-n-* – kartais turi ir atskiri veiksmažodžiai su kitais šaknies balsiais (*a, e, i*), pvz.: *nukâpî* ~ *nukàbti* – *nukâpsta, nukañba; šlâpî* – *(pa)šlâpsta, šlañpa; ĝlêpî* ~ *glèbti* – *(su)ĝlêpsta, (su)ĝleñba; (pra)ŝmêkî* ~ *(pra)smègti* – *(pra)ŝmêksta, (pra)ŝmeñga; d̂rìpî* ~ *drìbti* – *(su)d̂rîpsta, (su)d̂riñba; (ab)ĝîšî* ~ *(ap)gìžti* – *(ab)ĝîšta, (ab)giñža; įîrî* ~ *ìrti* – *įîrsta, įiřna* (< **iñra*) || *įîra* ~ *ỹra; lìpî* „klijuotis" – *lîpsta, liñpa; p̂lìkî* – *p̂lîksta, p̂liñka; vìŝî* || *vîŝî* ~ *výsti* – *vîsta, viñta; žîl̂î* – *žîlsta, žil̂na* < **žiñla* Vienų veiksmažodžių (*nukâpî, šlâpî, ĝlêpî, ŝmêkî, d̂rìpî, lìpî*) dažnesnė yra forma su intarpu *-n-*, kitų (*įîrî, p̂lìkî, vìŝî, žîl̂î*) – abi formos vienodo dažnumo. Veiksmažodžio *ĝîšî* dažniau vartojama pirmoji forma.

e) Dvejopas esamojo laiko formas kartais turi veiksmažodis *ŝûliî* ~ *siūlyti*: *ŝûliju, ŝûliji* (vns. 2 ir 3 asm.), *ŝûlijim, ŝûlijiî* ir *ŝûlaų, ŝûlaį, ŝûla, ŝûlam, ŝûlaî.* Dažnesnės ir senesnės (vartojamos vyresniosios kartos) yra pirmosios, t. y. formos su priesaga *-ij-*.

Veiksmažodžio *pel̦êî* ~ *pelěti* vartojamos 3 asmens formos *pel̦êji* ir *pêli*; *klaj̦ê* ~ *klojěti* 3 asm. forma yra *klaj̦êji* (lk. *klõji*).

Būtasis kartinis laikas

§ 51. Būtojo kartinio laiko formas pagal kamiengalio balsį galima suskirstyti *į(i)o-* ir *ė*-kamienes. Jų galūnės nuo lk. būtojo kartinio laiko galūnių skiriasi tiktai fonetiškai, plg.:

	Vienaskaita		Daugiskaita
		o kamienas	
1.	*dírbau̯, dírbau̯s*		*dírbam, dírbames*
2.	*dírbai̯, dírbai̯s*		*dírbaî, dírbates*
		3. *dírba, dírbas(i)*	
		io kamienas	
1.	*stójiu̯, stójiu̯s*		*stójem, stójemes*
2.	*stójii̯, stójii̯s*		*stójeî, stójetes*
		3. *stóje, stójes(i)*	
		ė kamienas	
1.	*vedžaũ, vedžaũs*		*vėdem, vėdemes*
2.	*vedeĩ, vedeĩs*		*vėdeî, vėdetes*
		3. *vėde, vėdes(i)*	

§ 52. Po sukietėjusio *l ė*-kamienių veiksmažodžių *gulĩ̃î, kálî, kúlî, málî, pílî, púlî, vélî, žélî* ir kt. būtojo kartinio laiko galūnės, išskyrus vienaskaitos pirmąjį asmenį, fonetiškai sutapo su *o*-kamienių formų galūnėmis. Pagal kitus asmenis prie *o*-kamienių buvo priderintas ir vns. 1 asmuo. Dėl to šios grupės veiksmažodžiai dabar asmenuojami visiškai taip pat, kaip ir *o*-kamieniai, plg.:

	Vienaskaita		Daugiskaita
1.	*kalaũ, kẽlau̯*		*kálam, kẽlam*
2.	*kalaĩ, kẽlai̯*		*kálaî, kẽlaî*
		3. *kála, kẽla*	

§ 53. Būtajame kartiniame laike *ė*-kamieniai yra dar šie (lk. *o*-kamieniai) veiksmažodžiai: *kìšî, ĥnìšî, lìpî, lùpî, rìšî, rìšî, skùšî, sùkî, sùpî, šûî ~ siũti*, plg.: vns. 1 asm. *lìpaũ*, 2 asm. *lipeĩ*, 3 asm. *lìpe ~ lìpė*; dgs. 1 asm. *lìpem ~ lìpėme*, 2 asm. *lìpeî ~ lìpėte*.

Veiksmažodis *šûlîî ~ siũlyti* turi dvejopas būtojo kartinio (kaip ir esamojo, § 50e) laiko formas: *šûlijiu̯, šûlijii̯, šûlije, šûlijem, šûlijeî* ir *šûliu̯, šûlii̯, šûle, šûlem, šûleî*. Dažniau vartojamos, ypač vyresniosios kartos, formos su priesaga *-ij-*.

Veiksmažodžio *reikẽî* su neiginiu *ne-* vartojamos dvi 3 asmens formos: ilgesnė *nereikẽje ~ nereikėjo* ir trumpesnė – *nėreike ~ nèreikė* (pvz., *nėreike táu su juó šnekẽî*), kuri, greičiausiai, yra atsiradusi pagal *prìreike ~ prìreikė*.

Būtasis dažninis laikas

§ 54. Tarmės būtasis dažninis laikas padaromas taip pat, kaip ir lk., pvz.:

	Vienaskaita		Daugiskaita
1.	*dírbdavau̯, dírbdavau̯s*		*dírbdavam, dírbdavames*
2.	*dírbdavai̯, dírbdavai̯s*		*dírbdavaî, dírbdavates*
		3. *dírbdava, dírbdavas(i)*	

Būsimasis laikas

§ 55. Tarmės būsimojo laiko veiksmažodžių galūnės dažniausiai yra tos pačios, kaip ir lk., tik dgs. 1 ir 2 asmuo kartais turi dvejopas formas, plg.:

	Vienaskaita	Daugiskaita
1.	*nešù, nešùos*	*nėšim* ‖ *nėšme, nėšimes* ‖ *nėšmes*
2.	*nešì, nešìes*	*nėšiî* ‖ *nėšte, nėšites* ‖ *nėštes*
3.	*nėš, nėšis*	

Dgs. 1 asmens formos *aîšme* ~ *eîsme, bûšme* ~ *būsme, dìrpšme* ~ *dìrbsme, nėšme, vėšme*, dgs. 2 asm. *aîšte* ~ *eîste, bûšte* ~ *būste, dìrpšte* ~ *dìrbste, nėšte vėšte* yra retesnės, jos vartojamos tik vyrsesniosios kartos žmonių.

Veiksmažodžių *darìî* ~ *darýti, sakìî* ~ *sakýti* ir kitų to tipo 3 asm. galūnėje balsis *i* sutrumpėjęs, pvz.: *darìs, sakìs* (: lk. *darỹs, sakỹs*).

Tariamoji nuosaka

§ 56. Tariamosios nuosakos formos padaromos iš bendraties kamieno ir asmenų galūnių.

Vns. 1 asm. formos daugiausia vartojamos su *-čė* ~ *-čia* (pvz.: *aĩčė, gaũčė, pìrkčė, žinȯčė*), rečiau – tiktai su *-č̃ (aĩč̃, gaũč̃, pìrkč̃, žinȯč̃)* arba su *-čių* ~ *-čiau (aĩčių, gaũčių, pìrkčių, žinȯčių*). Sangrąžinės formos dažniausiai yra su *-čes* ~ *-čias* (pvz.: *baĩčes, pìrkčes, sùkčes, turėčes*), rečiau – su *-čiųs* ~ *-čiaus (baĩčiųs, pìrkčiųs, sùkčiųs, turėčiųs)*.

Vns. 2 asmuo visada baigiasi *-tum (aĩtum, gaũtum, pìrktum, žinȯtum)*, o sangrąžinės jo formos – *-tums (baĩtums, pìrktums, sùktums, turėtums)*.

Tariamosios nuosakos 3 asmuo dažniausiai gale turi *-tu* ~ *-tų (aĩtu, gaũtu, pìrktu, žinȯtu)*, rečiau vartojamos sutrumpėjusios formos tiktai su *-t (aĩt, gaũt, pìrkt, žinȯt)*. Šio asmens sangrąžinės formos yra su *-tusì(i)* ~ *-tųsi* (plg. § 46), pvz.: *baĩtusi, pìrktusi, sùktusi, turėtusi* arba *baĩtusì, pìrktusì, sùktusì, turėtusì*.

Dgs. 1 asmuo visada baigiasi *-tumem* ~ *-tumėme (aĩtumem, gaũtumem, pìrktumem, žinȯtumem)*, o 2 asmuo *-tumeî* ~ *-tumėte (aĩtumeî, gaũtumeî, pìrktumeî, žinȯtumeî)*. Sangrąžinių formų dgs. 1 asmuo yra su *-tumems* ~ *-tumėms (baĩtumems, pìrktumems, sùktumems, turėtumems)*, o 2 asmuo – su *-tumetes* ~ *-tumėtės (baĩtumetes, pìrktumetes, sùktumetes, turėtumetes)*.

Liepiamoji nuosaka

§ 57. Liepiamosios nuosakos formos padaromos iš bendraties kamieno su formantu *k*, – vadinasi, kaip ir lk., plg.: vns. 2 asm. *pìrk, pìrkis;* dgs. 1 asm. *pìrkim, pìrkimes* ~ *pìrkimės*, dgs. 2 asm. *pìrkiî, pìrkites* ~ *pìrkitės*. Tiktai iš vieno senosios kartos atstovo (Pabáisko apyl. Paprėniškių k. 75 m. senutės) girdėta liepiamosios nuosakos vns. 2 asmens forma be *-k*: *dìeve milì* „dieve mylėk“.

Liepiamosios nuosakos dgs. 1 asmens reikšme kartais vartojamas esamojo laiko dgs. 1 asmuo, plg.: *ganà sedėî, aĩnam dìrpî* „gana sėdėti, eikime dirbti“; *ganà ganìî, vȧram gìvulis namȯn* „gana ganyti, varykime gyvulius namo“; *ušteñka jȯm lȧšî, vėjim dabaŕ laukaŋ̃* „užtenka jom lesti, vykime dabar laukan“.

Leidžiamoji nuosaka

§ 58. Leidžiamoji (arba geidžiamoji) nuosaka turi tiktai 3 asmenį; padaromas jis iš esamojo laiko 3 asmens su žodeliais *tègu*, *tègul*[18], pvz.: *tègu(l̂) sùka*, *sùkasi; tègu(l̂) kèli (~kẽlia)*, *kèlisi (~kẽliasi)*; *tègu(l̂) tùri*, *tùrisi; tègu(l̂) ròda (~ródo)*, *ròdasi (~ródosi)*.

Sakinyje žodeliai *tegu*, *tegul* nuo veiksmažodžio formos gali būti atskirti kitų žodžių, pvz., *tègu(l̂) jisai sáu dírba*.

Leidžiamoji nuosaka savo reikšme artima liepiamajai[19], tačiau liepimo ar įsakymo ji neišreiškia, o tik parodo leidimą, sutikimą, pageidavimą, kad tas ar kitas veiksmas būtų atliekamas.

Leidžiamąja nuosaka išreiškiamas veiksmas gali būti vykdomas dabar arba ateityje. Jeigu veiksmas turi įvykti ateityje, vietoj esamojo laiko 3 asmens formos kartais pasakoma ir būsimojo laiko 3 asmens forma, pvz., *ritõj tègu jisai pàc ateĩs*.

3. Kirčiavimas

§ 59. Nepriešdėlinių (pirminių ir antrinių) tarmės veiksmažodžių svarbesnieji kirčiavimo skirtumai nuo lk. yra šie:

1. Pirminių veiksmažodžių, turinčių trumpą arba ilgą tvirtagalę šaknį, būsimojo laiko vns. 1 ir 2 asm. formų kirčiuojama galūnė, pvz.: *kąsî – kasù* (: lk. *kàsiu*), *kasì* (: lk. *kàsi*); *mėsî – mesù, mesì; rìšî – rišù, rišì; sùkî – sukšù, suksì; baũsî – bausù, bausì; gulĩî – gulsù, gulsì; piřkî – pirksù, pirksì*.

2. Veiksmažodžiai, būtojo kartinio laiko 3 asmens formoje turį kirčiuotą priesagą *-ije* ~ *-ijo*, kirtį priesagoje išlaiko ir vns. 1 ir 2 asm., pvz.: *geltanìje* ~ *geltonìjo – geltanìjių* (: lk. *geltonijaũ*), *geltanìjį* (: *geltonijaĩ*); *kiřmìje* ~ *kirmìjo – kiřmìjių*, *kiřmìjį*.

3. Kitaip, negu lk., kirčiuojami atskiri veiksmažodžiai. Pvz., kirtį priesagoje turi: *ašarôî, ašarôji, ašarôje* (: lk. *ãšaroti, ãšaroja, ãšarojo*); *kapanôtis, kapanôjisi, kapanôjesi* (: *kãpanotis, kãpanojasi, kãpanojosi*); *plaiskanôî* ~ *pleiskanóti, plaiskanôji, plaiskanôje* (rečiau, kaip ir lk.: *pláiskanaî* ~ *pléiskanoti, pláiskanaji, pláiskanaje*); *vasarôî, vasarôji, vasarôje* (: lk. *vãsaroti, vãsaroja, vãsarojo*)[20].

Veiksmažodžio *brúñginîî* daugiausia kirčiuojama šaknis: *brúñgina, brúñgina* (: lk. *brangìnti, brangìna, brangìno*[21]).

---

[18] Žodeliai *tegu*, *tegul* kirtį kartais turi antrajame skiemenyje (*tegù*, *tegulĩ*), o sakinyje dažnai visai nekirčiuojami – prisišlieję prie veiksmažodžio formos, jie tampa proklitikais (*tegu aĩna*, *tegul mąta*).

[19] Dabartinėje, mokyklai skirtoje, lietuvių kalbos gramatikoje leidžiamosios nuosakos formos priskiriamos prie liepiamosios nuosakos, plg. J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, 1, Kaunas, 1966, p. 150–151.

[20] Tiktai priesaga kirčiuojama ir veiksmažodžių *baltùôî* (*baltùôji, baltąva*), *geltanùôî* ~ *geltonúoti, melimùôî* ~ *mėlynúoti, raudanùôî* ~ *raudonúoti*. Dar plg. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, p. 64, 205, 455, 658 (jame minėti veiksmažodžiai kirčiuojami dvejopai – šaknyje ir priesagoje, pvz., *balĩtuoti, balĩtuoja, balĩtavo* ir *baltúoti, baltúoja, baltãvo*); A. Laigonaitė, Literatūrinės lietuvių kalbos kirčiavimas, p. 74.

[21] Žr. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1954, p. 88. Kitaip šį veiksmažodį kirčiuoja šaknyje) A. Laigonaitė, plg. jos min. veik., p. 75.

4. Tam tikrose tarmės veiksmažodžių formos ir paskiri veiksmažodžiai turi tą pačią kirčio vietą, kaip ir lk., tačiau priegaidę – skirtingą, pvz.:

a) Visų dviskiemenių tvirtapradės šaknies veiksmažodžių tariamoji nuosaka turi tvirtagalę priegaidę, plg.: *láìsî ~ léisti – laĩšč(e) ~ leĩsč(ia), laĩstum, laĩstu, laĩstumem, laĩstumeî; málî – malč(e), maltum, maltu, maltumem, maltumeî; ŝpíŕî – ŝpiŕč(e), ŝpiŕtum, ŝpiŕtu, ŝpiŕtumem, ŝpiŕtumeî.* Tvirtagalę priegaidę turi ir antrinių veiksmažodžių su kirčiuotomis priesagomis *-auî, -eñî, -iñî* tariamosios nuosakos formos, plg.: *badáuî – badaũč(e), badaũtum, badaũtu, badaũtumem, badaũtumeî; givéñî ~ gyvénti – gyveñč(e), giveñtum, giveñtu, giveñtumem, giveñtumeî; sadíñî ~ sodìnti – sadiñč(e), sadiñtum, sadiñtu, sadiñtumem, sadiñtumeî.*

b) Paskiri veiksmažodžiai ar paskiros formos, turinčios skirtingą nuo lk. priegaidę: *darĝdîî, dárda* (: lk. *dardėti, darda*); *dárdinî, dárdina, dárdina* (: *darĝdinti, darĝdina, darĝdino*); *kaŕŝtelaî ~ kaŕstelėti, kaŕŝtelaji, kaŕŝtelaje* (: *kárstelėti, kárstelėja, kárstelėjo*); *salŝtelaî ~ salstelėti, salŝtelaji, salŝtelaje* (: *sálstelėti, sálstelėja, sálstelėjo*).

§ 60. Tarmės priešdėlinių veiksmažodžių esamojo laiko formos labiau, negu lk., yra linkusios kirčiuoti priešdėlį. Dėl to, skirtingai nuo lk., kirtis į priešdėlį (sangrąžinių formų – į sangrąžos dalelytę) nukeliamas dar šiais atvejais:

a) iš tvirtagalės šaknies *ia*-kamienių formų, pvz.: *jaũči ~ jaũčia – ąîjauči, nėjauči, nesìjauči, nůjauči, ůžjauči; kiñči ~ keñčia – ąîkiñči, atąkiñči, nėkiñči, nesìkiñči, neįìškiñči, prìkiñči; reĩki ~ reĩkia – prìreiki, prisìreiki* (bet *nereĩki*); *rėki ~ rėkia – nėreki ~ nèrėkia, sůreki, ůžreki, usìreki ~ užsìrėkia; ŝkelbi ~ skelbia – ąpŝkelbi, apsìŝkelbi, pąŝkelbi; šveĩči ~ šveĩčia – ąpšveiči, apìšveiči, nėšveiči, nesìšveiči, nůšveiči, prìšveiči; šviñči ~ šveñčia – ąîšviñči, atąšviñči, nėšviñči, prìšviñči;*

b) iš tvirtagalės šaknies *i*-kamienių formų, pvz.: *liñki – nėliñki, pąliñki; tìli ~ tỹli – neįìštili ~ neìštyli, nůtili, pątili* (rečiau: *nutìli, patìli*); *žůri ~ žiũri – ąbžuri ~ àpžiūri, apìžuri, nėžuri, pąžuri, prìžuri, sůžuri, neuñžuri* „neįžiūri“ (rečiau: *apžůri, nežůri*...).

Kitos priešdėlinių veiksmažodžių formos daugiausia kirčiuojamos taip, kaip ir lk.

DALYVIS

1. Bendrosios pastabos

§ 61. Dalyviai yra veikiamieji ir neveikiamieji.

a) Veikiamieji dalyviai yra trijų laikų: esamojo, būtojo kartinio ir būtojo dažninio. Būsimojo laiko dalyvis tarmėje nevartojamas, jį pakeičia veiksmažodžio būsimojo laiko 3 asmens forma, pvz.: *jisaĩ piŕks káŕvi (~ kárvę); pa petů jòs aĩs šiẽna grėpî ~ po pietų jõs eĩs šiẽno grėbti.*

Esamojo laiko dalyvis padaromas iš veiksmažodžio esamojo laiko kamieno su priesaga *-ntis* (vyr. g.), *-nti* (mot. g.), pvz.: *móka – mókuñtis ~ mókantis, mókuñti ~ mókanti; veŕki ~ veŕkia – veŕkiñtis ~ veŕkiantis, veŕkiñti ~ veŕkianti; stóvi – stóviñtis, stóviñti; žìna ~ žìno – žìnuñtis ~ žìnantis, žìnuñti ~ žìnanti.* Palyginti labai reti esamojo laiko dalyviai su priešdėliais, pvz.: *atsákuñtis ~ atsãkantis, pamókuñtis ~ pamókantis.* Tokio tipo dalyviai, kaip *mokąs, verkiąs, stovįs, žinąs,* tarmėje visiškai nevartojami.

Būtojo kartinio ir būtojo dažninio laiko veikiamieji dalyviai padaromi taip, kaip ir lk., tik moteriškosios giminės formų galūnė *-usi* yra sutrumpėjusi (nukritęs *i*), plg.: *dírbis* ~ *dìrbęs*, *dírbus* (: lk. *dìrbusi*), *mãtis* ~ *mãtęs*, *mãčus* (: lk. *mãčiusi*); *dírbdavis* ~ *dìrbdavęs*, *dírbdavus* (: lk. *dìrbdavusi*).

b) Neveikiamieji dalyviai tarmėje yra dviejų laikų: esamojo ir būtojo. Padaromi jie taip pat, kaip ir lk., pvz.: *dírbamas*, *dìrbamà*, *kãremas* ~ *kãriamas*, *kãremà* ~ *kariamà*, *žìnamas* ~ *žìnomas*, *žinamà*; *ártas*, *artà*, *matìtas* ~ *matýtas*, *matìta* ~ *matýta*.

Neveikiamieji dalyviai tam tikrais atvejais gali turėti ir veikiamąją reikšmę, pvz.: *dírbamas arklís* „darbinis arklys“, *limpamà ligà*, *šuvamà mašinà* „siuvamoji mašina“.

Neveikiamąją reikšmę turi ir vadinamieji reikiamybės dalyviai. Tačiau jų tarmėje pasitaiko tik vienas kitas, pvz.: *bũtinas reĩkalas* ~ *bũtinas reĩkalas*, *netidelõtinas dárbas* ~ *neatidėliótinas dárbas*.

§ 62. Tarmėje vartojami ir sangrąžiniai veikiamieji ir neveikiamieji dalyviai. Tiesa, sangrąžos dalelytę gali turėti tiktai priešdėliniai dalyviai, pvz.: *nusìšvėris* ~ *nusistvėręs*, *pasìšpjáudis* ~ *pasispiáudęs*, *suzdaužìdavi* ~ *susidaužýdavę*; *parsìneštas*, *nusìškintas*. Sangrąžiniai dalyviai be priešdėlių nevartojami.

§ 63. Kaip ir būdvardžiai, dalyviai yra kaitomi giminėmis, skaičiais ir linksniais.

Veikiamieji ir neveikiamieji dalyviai yra vyriškosios ir moteriškosios giminės, plg. aukščiau (§ 61) duotus pavyzdžius. Neveikiamųjų būtojo laiko dalyvių dar dažnai yra vartojama ir bevardė giminė, pvz.: *daũg dárba padėta*; *letaũs bũta* ~ *lietaũs bũta*; *da rugeì* (~ *rugiaĩ*) *nesėta*; *kàs pasakìta*, *tùri bũì padarìta* ~ *kàs pasakýta*, *tùri bũti padarýta*. Kitų dalyvių bevardė giminė tarmėje nevartojama.

Dalyviai turi vienaskaitos ir daugiskaitos formas, pvz.: *mãtis*, *vírtas* (vns.); *mãti* ~ *mãtę*, *vìrti* (dgs.). Dviskaita pasitaiko labai retai (tiktai senosios kartos kalboje), pvz., *už vienu mũštu dù nėmuštu dũoda* ~ *už víeną mùštą du nèmuštu dúoda*.

Linksnius dalyviai turi tuos pačius, kaip ir kiti vardažodžiai, plg. § 4.

Pagal kamiengalio balsį dalyvius galima skirti į *(i)a-* ir *(i)o*-kamienius.

2. Linksniavimas

(i)a kamienas

§ 64. a) *ia*-kamieniai yra veikiamieji vyriškosios giminės dalyviai. Linksniuojami jie daugiausia taip pat, kaip ir *ia*-kamieniai būdvardžiai (§ 23), tik atskiri esamojo laiko dalyvių linksniai kartais turi dar ir gretimines galūnes, plg.: vns. vard. [*dírbuñ*-]*-tis* || *-čis* ~ [*dìrban*-]*-tis* || *-čis*, kilm. *-če* ~ *-čio*, naud. *-čem* ~ *-čiam*, gal. *-ti* || *-či* ~ *-tį* || *-čį*, įn. *-ču* ~ *-čiu*, viet. *-čem* ~ *-čiam*, il. *-tin* || *-čin*, šauksm. *-tis* || *-čis* || *-čių* (~ *-čiau*); dgs. vard., šauksm. *-tis* || *-čių* ~ *-tys* || *-čiai*, kilm. *-čų* ~ *-čių*, naud. *-tem* || *-čem* ~ *-tiem* || *-čiam*, gal. *-čis* ~ *-čius*, įn. *-čių̃s* ~ *-čiais*, viet. *-česi* / *-čese* ~ *-čiuose*, il. *-česin* ~ *čiuosen* / *-česna(n)* ~ *-čiuosna(n)*.

Šalia vns. vardininko ir galininko formų su priesagos priebalsiu *-t-* pasitaikančios formos ir su *-č-* atsirado dėl paradigmos lyginimo, t.y. pagal kitus linksnius, dėsningai turinčius tą *-č-*.

Vns. iliatyvas *dírbuñčin* (pasitaikąs šalia *dírbuñtin* ~ *dìrbantin*) gali būti tos pačios kilmės, kaip ir galūninio kirčiavimo forma *dirbuñčeñ* ~ *dirbančiañ* (vartoja-

ma greta *dirbuñtiñ* ~ *dirbantiñ*, § 66); dar plg. būdvardžių *gerė̃snis*, *paskutìnis* vns. il. su *-en* ~ *-ian* (§ 23).

Dgs. vardininkas *dírbuñčių* turi tą pačią galūnę, kaip ir būdvardžio *medìnis* dgs. vardininkas *medìnių* ~ *medìniai*, o dgs. naudininkas *dírbuñčem* – kaip dgs. naud. *medìnem* ~ *medìniam*.

Būtojo kartinio ir būtojo dažninio laiko dalyvių vns. vardininkas turi galūnę *-is* ~ *-ęs (dírbis, dírbdavis)*, o dgs. vardininkas – *-i* ~ *-ę (dírbi, dírbdavi)*. Retai būtojo kartinio laiko dalyvio dgs. vardininkas pasitaiko su *-usių* ~ *-usiai*, pvz., *lìka tìk kakiẽ supůvusių* (dažniau – *supůvi*) *abaleĩ*.

Būtojo dažninio laiko dalyvio, be vns. ir dgs. vardininko, kitų linksnių formos nevartojamos.

b) *a*-kamieniai yra neveikiamieji vyriškosios giminės dalyviai, pvz.: *dírbamas*, *dírptas*. Jų linksnių galūnės yra tokios pačios, kaip ir *a*-kamienių būdvardžių (§ 23).

(i)o kamienas

§ 65. a) *io*-kamieniai yra veikiamieji moteriškosios giminės dalyviai, pvz.: *dírbuñti* ~ *dìrbanti*, *dìrbus*, *dírbdavus*. Jų galūnės yra tokios pačios, kaip ir *io*-kamienių būdvardžių (§ 25).

Būtojo kartinio ir būtojo dažninio laiko dalyvių dgs. vardininko formos yra sutapusios su *ia*-kamienių (vyriškosios giminės) formomis, pvz.: *jõs dírbi*, *dírbdavi* ~ *jõs dìrbę*, *dírbdavę*.

Būtojo dažninio laiko dalyvio yra vartojamos tik vns. ir dgs. vardininko formos; kiti linksniai nevartojami.

b) *o*-kamieniai yra neveikiamieji moteriškosios giminės dalyviai, pvz.: *dirbamà*, *dirptà*. Šie dalyviai linksniuojami taip, kaip *o*-kamieniai būdvardžiai (§ 25).

3. Kirčiavimas

§ 66. Veikiamieji esamojo laiko dalyviai dažnai kirčiuojami dvejopai:

a) kaip ir lk., jie išlaiko veiksmažodžio, iš kurio padaryti, esamojo laiko 3 asmens kirčio vietą ir priegaidę, pvz.: *seřga* – *seřguñtis*, *-i*; *vérda* – *vérduñtis*, *-i*;

b) turi nepastovų kirtį; iliustracijai duodama tokio kirčiavimo paradigma.

	Vyriškoji giminė	Moteriškoji giminė
	Vienaskaita	
V.	*dirbuñtìs*	*dírbuñti*
K.	*dírbuñče*	*dirbuñčõs*
N.	*dirbuñčám*	*dirbuñčái*
G.	*dírbuñti*, *dírbuñči*	*dírbuñči*
Įn.	*dírbuñču*	*dírbuñčių*
Vt.	*dirbuñčeṁ*	*dirbuñčõį*
Il.	*dirbuñtiṅ*, *dirbuñčeṅ*	*dirbuñčõn*

Daugiskaita

V.	*dìrbuñtis, dìrbuñčiį*	*dìrbuñčes*
K.	*dirbuñčų̃*	*dirbuñčų̃*
N.	*dirbuñtiẽm*	*dirbuñčõm*
G.	*dìrbuñčis*	*dìrbuñčis*
Įn.	*dirbuñčeĩs*	*dirbuñčõm*
Vt.	*dirbuñčų̃osi / dirbuñčų̃ose*	*dirbuñčõsi / dirbuñčõse*
Il.	*dirbuñčų̃osin / dirbuñčų̃osna(n)*	*dirbuñčõsin / dirbuñčõsna(n)*

Panašiai įvairuoja ir kai kurių neveikiamųjų esamojo laiko dalyvių kirčiavimas: šalia pastovaus kirčiavimo formų (pvz.: *givẽnamas ~ gyvẽnamas, givẽnama ~ gyvẽnama; žìnamas ~ žìnomas, žìnama ~ žìnoma*) neretai vartojamos ir kilnojamą kirtį turinčios formos: vns. vard. *givẽnamas, givenamà, žìnamas, žinamà*, kilm. *givẽnama, givenamõs, žìnama, žinamõs*, naud. *givenamám, givenamái, žinamám, žinamái*, gal. *givẽnamu, žìnamu*, įn. *givẽnamu, givẽnamaį, žìnamu, žìnamaį*, viet. *givenamaẽ, givenamõį, žinamaẽ, žinamõį*, il. *givenamaẽ, givenamõn, žinamaẽ, žinamõn*; dgs. vard. *givenamì, givẽnamas, žinamì, žìnamas*, kilm. *givenamų̃, žinamų̃*, naud. *givenamiẽm, givenamõm, žinamiẽm, žinamõm*, gal. *givẽnamas, žìnamas*, įn. *givenamaĩs, givenamõm, žinamaĩs, žinamõm*, viet. *givenamų̃osi / -ų̃ose, givenamõsi / -õse, žinamų̃osi / -ų̃ose, žinamõsi / -õse*, il. *givenamų̃osin / -ų̃osna(n), givenamõsin / -õsna(n), žinamų̃osin / -ų̃osna(n), žinamõsin / -õsna(n)*.

Kiti dalyviai tarmėje daugiausia kirčiuojami taip, kaip ir lk. Tiktai visų moteriškosios giminės dalyvių vns. naudininkas paprastai kirtį turi galūnėje, pvz.: *melžemái ~ melžiamái, šuvamái; pakeltái, važetái ~ važiuotái* (plg. būdvardžių kirčiavimą, § 28 a).

4. Sudurtiniai laikai ir nuosakos

§ 67. Iš veiksmažodžio *būti* formų ir asmenuojamojo veiksmažodžio dalyvių yra daromi sudurtiniai laikai ir nuosakos.

Sudurtinės formos yra veikiamosios rūšies (padarytos su veikiamuoju dalyviu) ir neveikiamosios rūšies (padarytos su neveikiamuoju dalyviu).

Veikiamosios rūšies sudurtinės formos vartojamos tiktai atliktinės, t.y. padarytos su būtojo kartinio laiko dalyviu (pradėtinių sudurtinių formų, t.y. sudarytų su esamojo laiko dalyviu, negirdėta). Tos rūšies sudurtinės formos turi keturias nuosakas: tiesioginę, tariamąją, liepiamąją ir leidžiamąją. Tačiau dažniau yra vartojamos tiktai tiesioginės nuosakos esamojo, būtojo kartinio, būsimojo laiko ir tariamosios nuosakos formos. Asmenavimo pavyzdys:

Tiesioginė nuosaka

Esamasis laikas

Vienaskaita			Daugiskaita	
1.	*asù*	*dãvis, dãvus*	*ãsam*	*dãvi*[22]
2.	*asì*	„ „	*ãsaĩ*	„
3.	*ìra*	„ „	*ìra*	„

[22] Būtojo kartinio laiko dalyvio vyriškosios ir moteriškosios giminės dgs. vardininko forma yra ta pati (plg. § 65 a): *ãsam dãvi* „esame davę; esame davusios“.

Būtasis kartinis laikas

1. *buvaũ dãvis,*	*dãvus*	*bũvam*	*dãvi*
2. *buvaĩ* „	„	*bũvaĩ*	„
3. *bũva* „	„	*bũva*	„

Būsimasis laikas

1. *bũšu dãvis,*	*dãvus*	*bũsim*	*(bũšme)*	*dãvi*
2. *bũsi* „	„	*bũsiĩ*	*(bũšte)*	„
3. *bùs* „	„	*bùs*		„

Tariamoji nuosaka

1. *bũče*	*(bũč, bũčių)*	*dãvis, dãvus*	*bũtumem*	*dãvi*
2. *bũtum*		„ „	*bũtumeĩ*	„
3. *bũtu*		„ „	*bũtu*	„

Būtojo dažninio laiko, taip pat liepiamosios ir leidžiamosios nuosakos sudurtinės formos vartojamos retai; jų dalyvis paprastai yra padarytas iš priešdėlinio veiksmažodžio, pvz.: *būdavam suvėži, būdavaĩ suvėži; būk atėjis, būkim atėji; tėgulĩ būna atėjis, tėgulĩ būna atėji.*

Neveikiamosios rūšies sudurtinių formų taip pat daugiau pasitaiko tiktai atliktinių, pvz.:

esamasis laikas: *asù prašitas, prašita; àsam prašiti, prašitas (~ prašýtos);*
būtasis kartinis laikas: *buvaũ prašitas, prašita; bũvaĩ prašiti, prašitas;*
būsimasis laikas: *bũšu prašitas, prašita; bũsiĩ prašiti, prašitas;*
tariamoji nuosaka: *bũtum prašitas, prašita.*

Su neveikiamuoju esamojo laiko dalyviu padarytos sudurtinės (pradėtinės) formos yra retos, pvz.: *tõį pieva įira šenáujema (~ šienáujama); tõs pievas senãu bũva (bũdava) šenáujemas (~ šienáujamos).*

PUSDALYVIS

§ 68. Pusdalyvis daromas iš bendraties kamieno su priesaga *-damas* (vyr. g.), *-dama* (mot. g.). Turi jis vyriškosios ir moteriškosios giminės vienaskaitos ir daugiskaitos vardininko formas, pvz.: *vẽzdamas, vezdamì, važ̃ũodamas, važ̃ũodami; vezdamà, vẽzdamas ~ vèsdamos, važ̃ũodama, važ̃ũodamas ~ važiúodamos.*

Sangrąžiniai pusdalyviai tarmėje gali būti tik priešdėliniai, pvz.: *acigulĩdamas ~ atsigulĩdamas, pasiturẽdamas, usinẽždamas ~ užsinèšdamas.* Pusdalyviai be priešdėlių su sangrąžos dalelyte gale nevartojami; vietoj jų tarmėje vartojamos paprastosios (nesangrąžinės) pusdalyvių formos.

§ 69. Iš antrinių veiksmažodžių padaryti pusdalyviai išlaiko pastovų bendraties kirtį ir priegaidę, pvz.: *matiĩ ~ matýti – matĩdamas, matĩdama, matĩdami, matĩdamas; rõdiĩ ~ rõdyti – rõdidamas, rõdidama, rõdidami, rõdidamas; šakinẽĩ – šokinėti – šakinẽdamas, šakinẽdama, šakinẽdami, šakinẽdamas; tráukiĩ ~ tráukyti – tráukidamas, tráukidama, tráukidami, tráukidamas.*

Pusdalyviai, padaryti iš pirminių veiksmažodžių, kirčiuojami dvejopai. Pastovų bendraties kirtį turi tie pusdalyviai, kurių šaknyje yra ilgieji balsiai *ė, o, y, ū* arba dvi-

balsiai *ie*, *uo*, pvz.: *lẽkî* ~ *lẽkti* – *lẽgdamas*, *lẽgdama*, *lẽgdami*, *lẽgdamas*; *rẽkî* – *rẽgdamas*, *rẽgdama*, *rẽgdami*, *rẽgdamas*; *lôî* – *lôdamas*, *lôdama*, *lôdami*, *lôdamas*; *vîî* ~ *výti* – *vîdamas*, *vîdama*, *vîdami*, *vîdamas*; *bûî* ~ *bûti* – *bûdamas*, *bûdama*, *bûdami*, *bûdamas*; *liẽî* – *liẽdamas*, *liẽdama*, *liẽdami*, *liẽdamas*; *duôî* – *duôdamas*, *duôdama*, *duôdami*, *duôdamas*. Kiti iš pirminių veiksmažodžių padaryti pusdalyviai turi nepastovų kirtį: vyriškosios giminės vienaskaitos forma išlaiko bendraties kirtį ir priegaidę, o daugiskaitos forma kirtį turi galūnėje; moteriškosios giminės – atvirkščiai: vienaskaitos forma turi kirtį galūnėje, o daugiskaitos forma išlaiko bendraties kirtį ir priegaidę. Pvz.: (su šaknies senaisiais trumpaisiais balsiais) *kâsî* ~ *kàsti* – *kâzdamas*, *kazdamà*, *kazdamì*, *kâzdamas*; *vẽšî* ~ *vèžti* – *vẽždamas*, *vežda-mà*, *veždamì*, *vẽždamas*; (su šaknies dvibalsiais *ai*, *au*, *ei*) *áukî* ~ *áugti* – *áugdamas*, *augdamà*, *augdamì*, *áugdamas*; *baĩkî* ~ *baĩgti* – *baĩgdamas*, *baigdamà*, *baigdamì*, *baĩgdamas* ~ *baĩgdamos*; *ŝmeĩkî* ~ *smeĩgti* – *ŝmeĩgdamas*, *ŝmeigdamà*, *ŝmeigdamì*, *ŝmeĩgdamas*; (su šaknies mišriaisiais dvigarsiais) *kâlî* – *kâldamas*, *kaldamà*, *kaldamì*, *kâldamas*; *viĩŝî* – *viĩzdamas*, *virzdamà*, *virzdamì*, *viĩzdamas*.

Sangrąžiniai pusdalyviai kirčiuojami taip, kaip ir paprastieji.

PADALYVIS

§ 70. Padalyvis kaitomas tiktai laikais. Jis daromas taip pat, kaip ir lk., pvz.:

esamojo laiko padalyvis: *aĩnuñî* (|| *aĩnañî*) ~ *eĩnant*, *bûnuñî* (|| *bûnañî*) ~ *bũnant*, *dìrbuñî* (|| *dìrbañî*) ~ *dìrbant*; *jójiñî* ~ *jójant*, *sẽdžiñî* ~ *sẽdžiant* „sėdint“; *gûliñî*, *tiliñî* ~ *tỹlint*; *mâtuñî* (|| *mâtañî*) ~ *mãtant*, *tvaĩrkuñî* (|| *tvaĩrkañî*) ~ *tvaĩrkant*; (sangrąžinės formos) *jûokiñtis* ~ *juõkiantis*, *vẽduñtis* (|| *vẽdañtis*) ~ *vẽdantis*; *nesìgiriñî* ~ *nesìgiriant*, *paĩsìvedùñî* (|| *paĩsìvedañî*) ~ *parsìvedant*;

būtojo kartinio laiko padalyvis: *dìrbus*, *lẽkus*, *nẽšus*, *rẽkus*, *veĩrkus*.

Būtojo kartinio laiko padalyviai, padaryti iš nepriešdėlinių veiksmažodžių, palyginti reti; kiek daugiau jie daromi iš priešdėlinių veiksmažodžių, pvz.: *pabûvus*, *padâvus*, *nemâčus* (|| *nemâčis*) ~ *nemãčius*, *nuvažâvus*, *užẽjus* (|| *užẽjis*), *unvažâvus* „įvažiavus“. Sangrąžinę formą turi tik priešdėliniai padalyviai, pvz.: *aciĝrìžus* ~ *atsigrĩžus*, *nes(i)mâčus* (|| *nes(i)mâčis*) ~ *nesimãčius*.

Būtojo dažninio ir būsimojo laiko padalyviai tarmėje visiškai nevartojami.

Tarmės padalyvių kirčiavimas nesiskiria nuo lk.

BŪDINYS

§ 71. Būdinys turi tą patį kamieną, kaip ir bendratis. Baigiasi jis galūne *-ti*, kilusia iš (vns. įn. galūnės) **-tēn* (>lk. *-te*), pvz.: *nešti*, *sem̃tì*, *stum̃tì*, *veŝtì*.

Priešdėlinių ir sangrąžinių formų būdinys neturi.

Būdinys yra suprieveiksmėjęs: sakinyje jis vartojamas šalia tos pačios šaknies veiksmažodžio asmenuojamosios formos, pvz.: *geĩtì gẽri* ~ *gertè gẽria*, *gulĩtì gûla*, *gáuditi gáude* ~ *gáudyte gáudė*, *kelĩtì kẽla* ~ *keltè kẽlė*, *kunkulĩuôti kunkulĩuôdava* ~ *kunkuliúote kunkuliúodavo*, *nešôti nešôs* ~ *nešióte nešiõs*, *stúm̃diti stúm̃dik* ~ *stùmdyte stùmdyk*, *veŝtì vèŝče* „vežte vežčiau“.

Būdiniai su *-tinai* tarmėje nevartojami; pasitaiko tik viena kita tos rūšies forma (suprieveiksmėjusi), pvz.: *butinaĩ reĩki* ~ *būtinaĩ reĩkia*, *uštektinaĩ prìvežem* ~ *užtektinaĩ prìvežėme*.

Kirčiuojami būdiniai taip pat, kaip ir lk.

МОРФОЛОГИЯ ЮЖНОГО ГОВОРА ВОСТОЧНЫХ АУКШТАЙТОВ

К. МОРКУНАС

Резюме

В статье описывается словоизменение (именные части речи, местоимение и глагол) южного говора восточных аукштайтов. Территория этого говора охватывает такие наиболее важные населенные пункты, как Крикштенай, Пабайскас, Пашиле (Укмергский район), Багаславишкис, Гялвонай, Муснинкай, Чёбишкис[1] (Ширвинтский район).

Морфологические факты исследуемого говора сопоставляются с соответствующими явлениями литовского литературного языка.

Имя существительное. Кроме форм единственного и множественного числа, в речи представителей старшего поколения наблюдаются формы двойственного числа (чаще всего формы вин. падежа вместе с *du* „два“, *abu* „оба“, напр., *jisaĩ du pẽdu dẽdα* „он два снопа кладет“). Реликтами двойственного числа являются и следующие формы, в настоящее время употребляемые в значении множественного числа: дат. п. *vaikám* „детям“, дат. и твор. п. *galvǫ̃m* „головам, головами“, *žẽmem* ~ *žẽmėm* „землям, „землями“.

В говоре употребляются два местные падежа — инессив и иллатив.

Иллатив ед. числа в говоре употребляется такой же, как и в других восточных говорах (*miškaṅ̃* „ в лес“, *pirtiṅ̃* „в баню“), а во множественном числе имеется несколько форм этого падежа. На восточной и южной окраинах территории говора (Крикштенай, Муснинкай, Чёбишкис) чаще всего употребляются формы с формантом *-na* и реже с *-nan* или *-an* (*miškuõsna*, *miškuõsnan*, *miškuõsan*). На остальной части территории говора (Гялвонай, Пабайскас) употребляется иллатив мн. числа типа *miškuõsin* ~ *miškúosen*.

Наиболее характерной морфологической особенностью говора является наличие дифтонгических окончаний творительного падежа ед. числа имен существительных (и других имен) с основами на *-(i)o*, *-ė*, *-i*, напр.: *gálvaį*, *marčiỹ*, *kárviį*, *akiį̃* (в литер. яз. — *gálva*, *marčià*, *kárve*, *akimì*). Причиной появления окончаний *-αį*, *-iį* могла быть замена в системе склонения местоимений кратких форм твор. падежа ед. числа (напр., *tù* < **tán* „той“) формами типа *túj*.

Имена существительные мужского рода с основами на *-i*, *-(i)u* и на согласный частично или полностью перешли в категорию существительных с осно-

[1] О фонетике и некоторых морфологических особенностях — реликтах местоименных прилагательных, формах инессива — данного говора см.: „Труды Академии наук Литовской ССР“, серия А, т. 2(7), 1959, стр. 191—203; „Вопросы литовского языкознания“ („Lietuvių kalbotyros klausimai“), т. 3, 1960, стр. 5—59; т. 7 (Морфологический строй литовского языка и его развитие), 1964, стр. 145—152.

вой на -(*i*)*a*, ср.: *vagìs* „вор“, *sûnus* (*sûnas*) ~ *sūnùs* „сын“, *sûkčis* ~ *sùkčius* „мошенник“, *akmuõ* „камень“; род. п. ед. ч. *vagiẽs* и *vâge* ~ *vãgio* (чаще), *sunaũs* и *sûna* ~ *sûno*, *sûkče* ~ *sùkčio*, *âkmena* ~ *ãkmeno*; твор. п. ед. ч. *vagù*, *sûnu*, *sûkču*, *âkmenu*; именит. п. мн. ч. *vâgis* ~ *vãgys* и *vageĩ* ~ *vagiaĩ* (чаще), *sunaĩ*, *sûkčių* ~ *sùkčiai*, *akmenaĩ*; дат. п. мн. ч. *vagâm*, *sunám*, *sûkčem* ~ *sùkčiam*, *akmenám*. Баритонические слова женского рода с основой на -*i* перешли в категорию слов с основой на -*ė*, напр.: *nõse* ~ *nósė* „нос“ (: в литер. яз. *nósis*), именит. п. мн. ч. *nóses* ~ *nósės*, дат. и твор. п. мн. ч. *nõsem* ~ *nósėm*.

Некоторые расхождения с нормами литературного языка наблюдаются также в системе ударения имен существительных. Напр., существительные с суффиксом -*ytė* (*avìtė* „овечка“) в говоре относятся ко второй парадигме ударения, большинство слов с суффиксом -*iena* (*rugiẽna* „ржище, жнивье“, *viš̃tiẽna* „курятина“) – к третьей парадигме ударения.

Имя прилагательное. Некоторые имена прилагательные могут иметь двоякие окончания – древние и более новые, заимствованные от другого типа склонения. Прежде всего, отдельные слова с основой на -*a* (ж. р. на -*o*) переходят в систему склонения слов с основой на -*u* (ж. р. на -*io*), напр.: *aštrùs* „острый“, *ƀjaurùs* „отвратительный“ (в памятниках древнелитовского языка и в некоторых говорах – *aštras*, *bjauras*), род. п. ед. ч. *âštra* ~ *ãštro* и *aštraũs*, *ƀjaũra* ~ *ƀiaũro* и *ƀjauraũs*, дат. п. ед. ч. *aštrám* и *aš̃trâm*, *ƀjaurám* и *ƀjaurâm*... Постепенный переход слов упомянутой группы в склонении прилагательных с основой на -*u*, вероятно, был также причиной противоположного процесса – в склонении имен прилагательных с основой на -*u* появились окончания, свойственные прилагательным с основой на -*a* (ср.: *platùs* „широкий“, род. п. ед. ч. *plataũs* и *plâta* ~ *plãto*). Отдельные формы прилагательных (ж. р.) сравнительной степени наряду с окончаниями склонения на -*ė* могут иметь также окончания прилагательных с основой на -*io* (ср. род. п. ед. ч. *gereŝnẽs* и *gereŝnõs*).

Имена прилагательные с суффиксами -*onas* (*geltõnas* „желтый“), -*yvas* (*velìvas* ~ *vėlývas* „поздний“) в говоре относятся к третьей парадигме, а прилагательные сравнительной степени – к четвертой парадигме ударения.

Имя числительное. Наряду с множественными числительными, имеющими суффикс -*er*-, встречаются числительные того же значения с -*el*-, напр., *šešerì* и *šešelì* „шестеро, шесть“. Двоякие формы имеют также порядковые числительные от „11“ до „19“, напр., *venúõlktas*, -*a* < *vienúoliktas*, -*a* и (чаще всего в речи старшего поколения) *venalìkis*, -*e* ~ *vienuolìkis*, -*ė* „одиннадцатый, -ая“.

Местоимение. Формы родительного и винительного падежа ед. числа личных местоимений *àš* „я“, *tù* „ты“ и возвратного местоимения чаще всего совпадают: *manĩ* ~ *manę̃*, *tavĩ* ~ *tavę̃*, *savĩ* ~ *savę̃*. Родительный падеж мн. числа упомянутых личных местоимений имеет форму *mûsu* ~ *mûsų*, *jûsu* ~ *jûsų* или (реже) *mumĩ*, *jumĩ*, вин. п. мн. ч. *mumìs*, *jumìs* или *mumì*, *jumì*. Винительный падеж мн. ч. местоимений женского рода *anà* „она“, *katrà* „которая“, *kõke* ~ *kokià* „какая“, *tõke* ~ *tokià* „такая“ обычно совпадает с формой мужского рода (*anûos*, *katrûos*...).

Глагол. Инфинитив глагола чаще всего оканчивается на -*î* (*nèšî* „нести“), реже – на -*ti* (*nèšti*) или -*te* ~ -*tie* (*nèšte*). В речи представителей старшего

поколения встречается инфинитив с формантом *-nai* (*nėštenaį*). Инфинитив возвратных глаголов всегда оканчивается на *-tis* (*nėštis*).

Первичные глаголы с корневым гласным *ū* (без согласного перед *-î* в инфинитиве) в конце основы настоящего времени чаще всего имеют *-st-*, а также могут иметь *-n-* или *-v-*, напр., *pûî* ~ *pūti* „гнить“ – 3-е лицо наст. вр. *pûsta*, *pûna*, *pûva*. Двоякие формы в настоящем времени (с суффиксом *-st-* или инфиксом *-n-* свойственны и первичным глаголам с корневым *u*, напр., *smùkî* „сползать, падать“ – 3-е лицо наст. вр. *smûksta*, *smuñka*.

Наряду с формами 1-ого и 2-ого лица мн. числа будущего времени *gulìsim* „ляжем“, *gulìsiî* „ляжете“ в речи представителей старшего поколения встречаются формы иного типа – *gulìšme*, *gulìšte*.

В говоре употребляются следующие формы сослагательного наклонения: 1-ое лицо ед. ч. *gulìče* ~ *gulìčia*, реже *gulìč*, *gulìčių* ~ *gulìčiau*; 2-ое лицо ед. ч. *gulìtum*, 3-е лицо ед. и мн. ч. *gulìtu* ~ *gulìtų*, реже *gulìt*; 1-ое лицо мн. ч. *gulìtumem* ~ *gulìtumėme*, 2-ое лицо мн. ч. *gulìtumeî* ~ *gulìtumėte*.

Формы повелительного наклонения употребляются следующие: 1-ое лицо ед. ч. *gulìk*, 1-ое лицо мн. ч. *gulìkim*, 2-ое лицо мн. ч. *gulìkiî*.

Формы 1-ого и 2-ого лица ед. числа будущего времени от первичных глаголов с кратким корнем или корнем восходящей долготы имеют ударение на окончании, напр.: *kašù* „буду копать“, *kasì* „будешь копать“; *pirkšù* „куплю“, *pirksì* „купишь“. В отличие от литературного языка в формах настоящего времени с основами на *-ia* и *-i* ударение переносится с корня восходящей долготы на приставку, напр.: 3-е лицо наст. вр. *šveiči* ~ *šveičia* „чистит, -ят“ – *nùšveiči*; *žûri* ~ *žiūri* „смотрит, -ят“ – *prìžuri* реже *prižûri*.

Причастие, деепричастие, полупричастие. В говоре употребляются действительные причастия настоящего вр. (*dirbuñtis* ~ *dìrbantis* или *dirbuñtis* ~ *dirbantỹs*, *dirbuñti* ~ *dìrbanti*), прошедшего однократного вр. (*dìrbis* ~ *dìrbęs*, *dirbus*) и прошедшего многократного вр. (*dirbdavis* ~ *dìrbdavęs*, *dirbdavus*). Страдательные причастия могут иметь формы настоящего вр. (*dirbamas*, *-à*) и прошедшего вр. (*dirbtas*, *-à*). От возвратных глаголов, причастия могут быть образованы только при наличии приставок (*pasidìrbis*, *pažìrptas* < *pasidìrbtas*).

Деепричастия имеют формы двух времен – настоящего и прошедшего однократного (*dirbuñî* ~ *dìrbant*, *dirbus*).

Полупричастие образуется при помощи суффикса *-damas*, *-dama* (*dirbdamas*, *dìrbdamà*).